

ШЫН

№ 145-146
(17789-90)

2009 чылдың
декабрь 10,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

Ниитилел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарына КЫЙГЫРЫГ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттары 2010 чылда республика бюджетинин төлөвилелин бирги номчулгада ам үш удаа хүлээп албаан. Оларның аразында бистиң сонгулда округунуң сонугаргалдарын кудуку палатада камгалап, харыылап турар депутаттарывыс Борис Кыргысович Шомбун биле Шолбан Викторович Чооду база бар. Бюджет төлөвилелин бирги номчулгада безин хүлээп албайн турары бистерни, кожуун депутаттарын, дүвүредип тур.

Республика бюджетин чогуур хуусаазында хүлээп албас болза, тус чернин бюджетин хүлээп алырын үзер, саң-хөө органның аялы түнел чок болурунга чедирер деп чүвени Хоойлужудулга палатазының депутаттары кончуг эки билерлер.

2008 чылдан эгелээш, кожуун республиканың күүсекчи эрге-чагыргазы-биле планың кады ажилдажылганы чорудуп келгениниң ачызында эвээш эвес саң-хөө деткимчезин, ылаңгыя агроулетпүр комплекзин алган. Бо чылдың төнчүзүндө алгы-кеш эттээр биче цехти аядарын планнап турар. Көжээлиг-Булуң суггарылга системазынга үерге удур хемчеглерге республикадан акша-хөреңгини тускайлап

берген. Кожуунуң эгелеп чоруур үш сайгарлыкчызы деткимче кылдыр республика Баштыңының грантызы 400 муң рубльди алган. 2010 чылда Булуң-Бажы биле Бай-Даг суурларга фельдшер-акушер пунктуларының тудуун уламчылаар. Кожуунуң ажил чок 110 хамаатызы дедир эгитпес 6480 муң рубльдин субсидиязын алган. 2010 чылда кожуунуң инвестиция төлөвилелдерин үлежип акшаландыра-рынга 11408,5 муң рубльдин субсидиязын алырын планнап турар, ол бо чылдан ийи ажыг катап хөй. Моон алгаш көөрге, республика бюджетин кожуунуң социал экономиказын хөгжүдеринге улуг рольду ойнап турар. Ынчангаш Эрзин кожуунуң Төлээлекчилер хуралының депутаттары Тываның кол саң-хөө хоойлузун чогуур үезинде хүлээп алыры амыдыралчы улуг уjur-дузалыг деп санап турар бис.

Эрзин кожуунуң Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазында төлээлеп турар депутаттарывыс Борис Кыргысович Шомбунга база Шолбан Викторович Чоодуга кожуунуң сонгукчуларының эрге-ажыын камгалаары-биле 2010 чылда республика бюджетин деткип бадылаарынче кыйгырып тур бис.

Эрзин кожуунуң Төлээлекчилер хуралының депутаттары.

Чагыдылга — 2010 (I)

«ШЫН» ЧАГЫДЫП АЛЫҢАР

Николай МОНГУШ, Кызыл хоорайның чурттакчызы, хоочун тудугжу:

— «Шын» солунуң доктаамал номчукчузу мен. Ынчангаш хайымныг бачым ажил-иштиң хос чай аразында ачылыг «Шын» солунуңун үнген чаа дугаарын номчааш, чогуур медээ, болушкуннар-биле танышкаш, чалгынналып, ажилымче хей-ааттыг кириптер мен. Чаа чылда солунуң чагыдылгазын база улаштыр чагыдып алдым. Ынчангаш силерге база чагыдылганын узадып алырын сүмеледим, чонум.

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯ- ЗЫНЫҢ ПРЕЗИДЕН- ТИЗИНИҢ АЙТЫШКЫНЫ

Өөрүп четтириш-
кинниң сөстөрүн
илередириң дуга-
йында

Хоочуннарның социал деткимчезиниң болгаш аныяктарның патриотчу кижизидилгезиниң талазы-биле ажилга улуг салышкыны дээш тус черлерниң дайын хөделишкннериниң хоочуннарының болгаш инвалидтериниң «Дайынчы акы-дүмалышкы» хөй-ниити организациязының Тыва Республикада баштаар чериниң кежигүнү Геннадий Джорашевич Алихановка өөрүп четтиришкнни илередир.

Россия Федерация-
зының Президентизи
Д.МЕДВЕДЕВ.

Москва хоорай
Кремль
2009 чылдың ноябрь 23
№ 775-рп

Политика

ХООЙЛУ ЧОГААДЫКЧЫЛАРЫ ХООЙЛУ ÜРЕКЧИЛЕРИ БОЛУ БЕРГЕН

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттары 2010 чылда болгаш 2011 база 2012 чылдарның планың үезинде республика бюджетинин дугайында хоойлу төлөвилелин хүлээп алырынче кол кичээнгеи салбайн турары илереп турар.

Кандыг-ла-бир чылдагааннарга сылдаглап алгаш, ону сайгарарын, хүлээп алырын узамдыктырар бодап турары сөөлү үеде хөйге билдингир болу берген. Палатаның ажил-чорудулгазының мындыг чижектери аңаа бадыткал болур. Хоойлужудулга палатазы ноябрь 4-те болур сессия хуралында бюджет төлөвилелин бирги номчулгада хүлээп алырын чугаалажырын чарлаан, журналистерни орта олуржурун чалаан турган. Ол хүн журналистер чедер бээр, хуралче кирерин чөпшээрвезин, чылдагаанын тайылбырлаваан.

Сессия хуралында республиканың амыдыралына уjur-дузалыг бюджет дугайында эвес, палатаның даргазын албан-дужаалындан хостаар дугайында хүн чурумунга турбаан айтырыгны чугаалашкан. Ол үеде хоойлу езугаар сонгуктан Хоойлужудулга палатазының даргазы Виталий Вальков аарып турган болгаш хуралдың ажилына киришпейн турда-ла, бир депутаттын саналына үндезилеп алгаш, дарганы ажилындан хостаан. Шак мындыг таварылга хоойлу чогаадып турар депутаттарның ажил-чорудулгазынга дүгжүр бе, хоойлуну сагып, күүседип турары ол бе?

Чамдык депутаттар аарып турган дарганы ажилындан хостаары хоойлу-дүрүмге дүүшпес деп санал-оналын берип турган-даа болза, ону хурал кичээнгеи албаан. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының ТР-ниң Улуг Хуралында бүрүн эргелиг төлээзи Алексей Очур медеглел кылгаш, хоойлу чогаадыкчылары боттары хоойлуну үрээнин чугаалап турган.

Хүн чурумунда кирген бюджет төлөвилелиниң сайгарылгазы ийги чергениң айтырыы болган. Депутаттар бюджет төлөвилелин Чазак чедир ажилдап кылбаан дээш бирги номчулгада хүлээп албаан.

Хоойлужудулга палатазының декабрь 7-де болган хуралында чүгле чаңгыс бюджет дугайында айтырыгны чугаалажыры хүн чурумунга кириген турган. Херек кырында хуралга чугаалажыры кол айтырыг ТР-ниң Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Сергей Тенге бүзүревезин чарлаар дугайында бөлүк депутаттарның медеглели болган. Депутаттар бюджет төлөвилелин бирги номчулгада ийи катап хүлээп албаан, ол дээш Сергей Тенни буруудаткан. «Бюджет төлөвилелин шынарлыг кылбаан, депутаттарның кириген санал-

дарын чөпшээржилге чорудулгазының үезинде эки өөренип көрбээн» деп баш бурунгаар тускай белеткээн медеглелде айыткан. Сергей Тенге бүзүревезин чарлаар дугайында бөлүк депутаттарның (олар кымнар дээрзи билдинип турар) медеглелин Хоойлужудулга палатазының чөвүлелинге-даа, палатаның комитеттеринге-даа чугаалашпаан болган. Оң авторларының ыйышкыны-биле Борис Балчий-оол медеглелди сессия хуралына номчаан. Ону хүн айтырыгына кириер дээш 17 депутат бадылаан. Бо айтырыгны чугаалажып турда, Тенге хамаарыштыр санал бээр, оң четпестерин чугаалаар кижжи он чеди кижиниң аразында чок болган. Чүге дээрге Сергей Тенге бюджет төлөвилелин республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге дүүштүр бюджет хоойлужудулгазының негелделерин езугаар кылганы оон безин тодаргай көскү болган. Ындыг-даа болза, депутаттар Сергей Тенге бүзүревезин чарлаар дээш бадылаан, палатаның доктаалын хүлээп алган. Бо дээрге палатаның бөлүк депутаттарының бюджетти хүлээп алырын кандыг-ла-бир чылдагаан-биле узамдыктырар дээн чүнү-даа чедип ап шыдавас, үндезин чок хоозун кордалы деп үнелээр апар.

Сессия хуралында бюджет төлөвилелиниң сайгарылгазынче кичээнгеи салбааны илдең болган. Бюджет төлөвилелин бирги номчулгада хүлээп алыр дээш чүгле

16 депутат бадылаан, ынчангаш республиканың кол саң-хөө документиин бирги номчулгада үш катап эртпейн барганы ол.

Республиказының, оң чурттакчы чонунун эрге-ажыы дээш сагыш човап чоруур депутаттар бөлүк эш-өөрүнүн медеглелинге хамаарыштыр саналдарын хуралга бергенер. Палатаның Бюджет комитетинин даргазы Дандар Ооржак бөлүк депутат эш-өөрүнүн ажил-чорудулгазында чөптүг, шын, езулуг, уjur-чурумнуң чүве чогуң шүгүмчүлээш, бюджетти хүлээп алырынга удурланыр чүү-даа чогуң, регионга дамчыдып берген бүгү социал төлөвилерни төлээр хөреңгини бюджетте киригенин кончуг эки билирин чугаалаан.

«Хоойлужудулга палатазының хоойлу-дүрүм сагывас чоруу система кылдыр хуула берген. Ээлчег чок сессияга чүгле чаңгыс айтырыгны чугаалажыры-биле чыылдырган. Өске айтырыгларны аңаа чугаалашпас турган, ол дугайында палатаның Регламентизинде тодаргай бижээн» деп, депутат Виталий Бартына-Сады саналына демдеглээн.

Бо болушкунга хамаарыштыр Хоойлужудулга палатазының даргазы турган депутат Виталий Вальков кончуг шыңгыы үнелелди берген. «Мурнунда Оюнун бөлүү деп адап турган, бөгүн политиктиг сандарадыкчыларның бөлүгелжишкни болу бергенер палатага хоойлуга дүүшпес чоруктарны кылы-

рынга команданы берип, кандыг-даа үндезин, факт-барымдаа чок турда-ла, кижилерин ажилындан халап, Чазак кежигүнүнге бүзүревезин чарлап, бюджетти хүлээп албайн турар. Бюджет хүлээп албайн турары дээрге, ол база арыг политика. Улам багай болур болза, эңне эки деп принципти барымдаалап турарлар. Оон бөдүүн сонгукчулар бергелерге таваржыр» деп, Виталий Григорьевич чугаалаан.

Тыва Республиканың Чазаның Чөвүлелиниң декабрь 8-те болуп эрткен хуралында ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының 2009 чылдың декабрь 7-де хүлээп алган ТР-ниң Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Сергей Тенге бүзүревезин чарлаар дугайында доктаалына хамаарыштыр чугааны кылган.

Тыва Республиканың юстиция сайыды Сергей Плаховтун журналистерге дыңнатканы болза:

— Хоойлужудулга палатазы бо доктаалды хоойлужудулганың нормаларын, ылаңгыя «Тыва Республиканың Чазаның дугайында» Конституция хоойлузун, Хоойлужудулга палатазының Регламентизин хажыдып тургаш, хүлээп алган. Айтырыгны Хоойлужудулга палатазының чөвүлелинге, комитеттерге чугаалажып көрбээн. Ынчангаш палатаның Регламентизиниң 14 болгаш 40 чүүлдерин хажыткан.

Ол ышкаш ТР-ниң Чазаның Чөвүлели Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының хоойлужудулгада хажыдышкынарны кылып турарын сайгарып көөрү-биле чагааны республиканың прокуратуразынче чоруткан.

Моон алгаш көөрге, хоойлу чогаадыкчылары хоойлуларны үрел турары тодаргай болуп турар-дыр.

И.ХЕРТЕК.

«Шынның» аалчызы – «Чаңгыс демниг Россия» партиязының
XI съездизиниң делегады И.П.Самойленко

СОЦИАЛ ХАРЫЫСАЛГАЗЫ УЛУГ

Санкт-Петербург хоорайга «Чаңгыс демниг Россия» партиязының ноябрь 21-де болуп эрткен XI съездизи бо чылдың кол политиктиг болушкунунуң бирээзи болган.

Съездиниң ажылының дугайында бодунуң бодалдарын чугаалап бээри-биле «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тывада регион салбырындан делегат, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутады Ирина Самойленкодан билээн бис.

ынакшылдың, коллективизмниң, ниитилелде бот-боттарын билчириниң үнелиг чүүлдерин, эң эки езу-чаңчылдарын камгалап арттырарын тодарадып турар. Бистер чүгле эң эки чаңчылдарны камгалап арттырар эвес, делегей, хөй-ниити харылзаалары, эртем, бүдүрүлгө өскерлип турар болганда, россияжи ниитилелдин амгы үеде айтырыгларын шиитпирлээринге долузу-биле дүжүп турар чаартылгаларны чорудар сорулгалыг бис. Партияның ажыл-чорудулгазының кол угланышкыны ындыг болуп турар.

— Партияның социал төлевилелдерин чугаалажырынга киришкен болгай силер, оларның иштинден кайзын эң не солун деп көрдүңер?

— «Социал болгаш партия төлевилелдери» деп секцияның ажылынга кириштим. «XXI чүс чылдың күш-культура кичээли» деп төлевилелди бодум хуумда кончук сонургадым. Өөредилгени чаартыр ажыл амгы үеде эң

— Удуртукчу партияның съездин хөй кижжи киржикчилег болганында онзагай чүве чок-даа болза, аңаа кандыг белеткел ажылдарын чорутканын сонургадып көөр силер бе, Ирина Петровна?

— Бодунуң политиктиг джур-дузазының талазы-биле ол хөй кижжи киржикчилег хемчег болган. Съездиниң ажылынга бүгү регионнарда 600 ажыг делегат, ийи муң ажыг аалчылар, даштыкы 36 делегация киришкен. Моон мурнунда партия съездилеринге ындыг хөй кижжи киришпээн турган.

Съездиге хамааржыр дыка хөй хемчеглер болуп эрткен. Ийи улуг медиафорумга Россияның болгаш даштыкы чурттарның массалыг информация чепсектериниң хөй санныг төлээлери киришкен. Партияның Чиңгине болгаш Дээди чөвүлелдериниң кежигүннери журналистериниң хөй санныг айтырыгларынга харыылаан.

Съезд эгелээр мурнунда кончук чугула темаларга секция хуралдарын эрттирген болгаш өске-даа белеткел ажылдарын чоруткан.

— Дмитрий Медведев «Чаңгыс демниг Россияның» тергиидеп турар ролун бадыткап чугаалаан...

— Күрүнениң баштыңы тергиидеп турар партияның чүгле ролунуң дугайында чугаалаан эвес, ол ышкаш эрге-чагырга партиязының харыысалгазында кичээнгейинде туруп турар Россияда бөгүн боттандырып турар күрүнө политиказын демдеглээн. Президент чугаазынга башкарыкчы партия «Чаңгыс демниг Россияга» бүгү харыысалганы онааган, ынчангаш Д.Медведевтин чугаазы съездиниң киржикчилерин сорук кириген. Дмитрий Анатольевич кризиске удур программаны амыдыралга идепкейлиг боттандырып турары дээш партияга өөрүп четтиргенин илереткен.

— Ирина Петровна, партияның идеологиязын соңгукчуларга канчаар тайылбырлаар силер?

— «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның идеологиязы россияжи консерватизм болуп турар, ооң кол лозуну — «Камгалаар болгаш көвүдөдир бис». Ооң кол утказын соңгукчуларга чедингири-биле чугаалап тайылбырлаар. Россияжи консерватизм Россияның эң ховар хөй национал культуразын, угаан-бодалдың, өг-бүлениң,

— Төлевилелдин моделин ажылдап кылган, федералдыг ямыларга чогуур даалгаларны берген, оларны боттандырып чорудар дуржулганын шенелде шөлдерин тургузар регионнарны тодарадыр.

— Тывага ол төлевилелди боттандырап дуржулганын шенелде шөлүн тургузар арга бар бе?

— Бо талазы-биле ажылды чорудар апар. Бистиң фракцияның кежигүннери «төгерик столду» эрттирер эгелээшкенин саналдаар деп турар, аңаа «XXI чүс чылдың күш-культура кичээли» деп төлевилелди амыдыралга боттандырырга хамаарышкан хемчеглерни сайгарып көөр, ооң ажылынга бүгү сонургалдыг организацияларның төлээлерин, башкыларны, спортчуларны, эртемденнерни, эмчилерни кириштирер.

Улустуң үнелиг саналдарын, сүмелерин дыңнап, өөренип көөрү биске чугула болуп турар. «Республиканың эң эки күш-культура башкызы» азы «Эң эки күш-культура кичээли» деп конкурстарны эрттирер дугайында саналдар кирер чадавас. ТР-ниң Чазааның Даргазының шаңгалын чарлаар арга база туруп кээп болур. Допчузу-биле чугаалаарга, бо төлевилелди боттандыраары-биле Тываның программазын ажылдап кылыр ужурлуг бис. Шак мындыг ажыл-чорудулга школага күш-культураны хөгжүдөр, уругларның кадыын экижидер аргаларны бээр.

— «Чаңгыс демниг Россия» партиязының оон аңгыда кандыг чаа төлевилелдери силерге солун болду?

— Амгы үеде амыдыралга боттандырып турар «Пенсионерлер болгаш хоочуннар-биле ажыл талазы-биле кризиске удур бөлүк» деп адаар төлевилелди чугулап көрдүм. Ол бирги ээлчегде, Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарынга хамааржыр. Келир чылын майда Улуг Тиилелгениң 65 чылын демдеглеп байырлаар болганда, дайын киржикчилеринче сагыш салыры, хамыктың мурнунда, оларны чурттаар орансава-биле хандыраары улуг ужур-дузалыг болуп турар. Партияның даргазы, РФ-тин Чазааның Даргазы Владимир Путин 2010 чылда Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилерин чурттаар бажың-биле бүрүн хандыраарын айтыпкан. Бо сорулганың күүсел-дезин партия бодунуң хыналдазында алган.

— Силер бодап көөрүңерге, партияның дыка хөй төлевилелдери сөс кырынга артып калбас ирги бе?

— Бо дугайында съездиге база чугаалап турган. «Кризис үезинде партияның социал харыысалгазы» деп улустар аразының эртем-практиктиг шуулганынга съездиниң тематиказын тодараткан. Бо атта амгы үениң бо үе-чадазында «Чаңгыс демниг Россия» партиязының кол сорулгаларын төпчүдүп мөөңнээн.

Партияны боттарының хуузуна эрге-ажыын ажылгаарын бодааш, партияда таварылга болуп кирип алган кижилериниң айтырыгынын дугайында съездиге партияның удуртукчулары болгаш делегаттары кончук шынныы болгаш чөптүү-биле чугаалап турганнар. Моон соңгаар ындыг чорук турбас. Ынчангаш программалыг документилерни чугаалажырын «Чаңгыс демниг Россия» партиязының кежигүн бүрүзүнүн социал харыысалгазынче кол кылдыр угландырган.

Мен бодап көөрүмге, социал харыысалганың темазы чүгле партия кежигүннеринге эвес, бүгү кижилерге хамааржыр. Кажан кижжи бүрүзү бодунуң амыдыралын тодуг-догаа болгаш ажыктыг, солун кылып алырын күзээр болдур, ынчан социал төлевилелдер ажылдаар. Ону боттандыраарда социал идепкейлиг болгаш социал харыысалгалыг болур. «Чаңгыс демниг Россия» партиязының съездизинге бистиң мурнууска шак мындыг сорулганы салган.

Марина ЧАНЗАН
чугаалашкан.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ тырт-тырган чурчу.

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Россия Федерациязының
күрүнө шаңналдары-биле
шаңнаарының дугайында

Культура талазы-биле ачы-хавыязы ба-за хөй чылдарда үре-түннелдиг ажылы дээш «Россия Федерациязының культуразының алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты «Республиканың Р.Д. Кенденбил аттыг музыка-уран чүүл ниити билиг школа-интернады» күрүнениң өөредилге албан чериниң башкызы Любовь Николаевна ХУУРА-КАЙГА тыпсыр.

Россия Федерациязының Президен-тизи Д.МЕДВЕДЕВ.

Москва хоорай Кремль
2009 чылдың ноябрь 19.
№1301.

Культура талазы-биле ачы-хавыязы ба-за хөй чылдарда үре-түннелдиг ажылы дээш «Россия Федерациязының культуразының алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты Кызыл хоорайда уругларның немелде өөредилгезиниң «Уругларның хореография школы» муниципалдыг өөредилге албан чериниң директорунуң оралакчызы, хореография эртемнериниң башкызы Лидия Ананьевна САРБААГА тыпсыр.

Россия Федерациязының Президен-тизи Д.МЕДВЕДЕВ.

Москва хоорай Кремль
2009 чылдың ноябрь 23
№1333.

«Шын» солунга
парлаттынган чүлгө
хамаарыштыр

ШИНЧИЛЕЛДЕРНИ ХАНЫЛАДЫР

Келир чылын бүгү Россия Ада-чурттуң Улуг дайынынга тиилелгениң мугур 65 чыл болган оюн демдеглээр. Сая-сая кижилерниң маадырлыг чоруу, амы-тыны, човулан-хилинчээ-биле чедип алдыгган Улуг Тиилелгеже бистиң Тывавыс база үлүг-хуузу шыдавыже кирип, оолдар, кыстарын фронттуге атырары, акша-хөреңги-биле дузаны каткан. Тыва эки турачыларның аттары республикада болгаш дайынчы алдар-хавыязы диңмиттелген Украинаның чер-девискээрлеринде мөңгөжиттинген.

Оларның маадырлыг чоруунуң чижээнге амгы аныяк-өскени кижизидериниң талазы-биле Соңгу Кавказка дайынчы хөдөлүшкүн-нерниң киржикчизи, Улуг Хуралдың депу-тады В.М. Бартына-Сады «Шын» солунуң №118 октябрь 17-ниң үндүрүлгезинде «Эки турачыларның оруун база катап эртип...» деп чүүлүндө солун болгаш тодаргай саналдарны кириген болду. Шынап-ла, төрзүн черинге, чонунга бердинген чорук болгаш ниити мөзү-шынар кижизидилгезинге хамаарыштыр оон өске үлгөргө тывары берге. Ынчангаш эки турачыларның оруун база катап эртип, төөгүлүг болушкуннарны катап тургузуп, гитлержи шериглерни коргар-тоор чүвези чок тоолчургу маадырлар эвес, а бөдүүн, тайбың ажылдыг чораан кижилер чылча шапкан дээрзин көргүзөр болза, Улуг Тиилелгениң үнөзи, ужур-утказы аныяктарга оон-даа чоок болгаш улуг өөредилги болуру маргыш чок.

Авторнуң 1943 чылда ТАР-ның камгалап сайыды турган М.Ч.Сувак дугайында хөй-ниитиге билдинмес арыннарны айтканы — дайынчы чылдарның, ол үеде чурттап чораан кижилериниң салым-чолунуң ханы, идеологтуг угланыг чок шинчилели кайы хире солун болгаш кымның-даа манавааны түннелдерлиг бооп болурун бадыткап турар. Маңаа база эртемденнерниң, төөгүнүң чалыы истекчилериниң аныяк күштери, чаа көрүжү негеттинер.

Бистиң төөгүсү, коргааралывыс утун-дурбазын дээр болза, үе эрткен тудум, оон шинчилели ханылап, чаа-чаа ажыдышкыннар, үзел-бодалдар-биле байлакшып турар ужурлуг.

Хонук-оол МОНГУШ,
ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээ-лекчилер палатазының даргазы.

«Профессионал, бодунуң херээн эки билер кижиге, мерген удуртукчу болгаш салым-чаянныг организатор, долгандыр болуп турар чүүлдерни шуптузун эскерип билер, езулук полковник» шак-ла мынчаар Тыва каайлының удуртукчузу турган, амгы үеде каайлы албанының хоочуну Александр Александрович Шаалының дугайында чугаалажыр.

Ол Тыва каайлыга 1994 чылда каайлының начальнигинин эрге-хоойлу камгалаар ажил-чоруду-газының талазы-биле оралакчызы-ның албан-дужаалына ажилдап чедип келген болгаш каайлы орган-нарынга он чыл дургузунда ак сет-килдиг күш-ажылын, дуржулганын болгаш билиин берген. Ол бо аныяк күрүне тургузуун тыва черге тур-гусканының эгезинге турган, бот-тарының частырылганын өөренип, чаа чүүлдерни чүгле ботта-рынга эвес, а республикага, каайлы албан-хүлээлгезинге шынчылдык аң турган «баштайгы орук изекчиле-рини» бирээзи.

Тыва каайлының начальнигинге Александр Александрович 1999 чылда томуйладыптарга, колдуун-да ооң ачызында күрүне кызыга-рының тыва участогун чаагайжы-дыр тудар талазы-биле: Ханда-гайты, Цагаан-Тологой эрткирилге пунктуларына амгы үениң терми-налдарын салдырган, Шара-Суур-да чаа пункту туттурган болгаш ажылгалче кириген. Тыва Респу-бликаның Чазаның деткимче-биле ол баштай Сибириниң каайлы эргелелин, а ооң соонда Күрүне-ниң каайлы комитетин каайлы кызы-гаарының тыва участогунга бирги ээлчегде амгы үениң эрткирилге

зун дээш эвээш эвес бергелерни эрткен. А.А.Шаалы шупту үш тудуг объектилеринге доктаамал барып, кандыг-бир кезек чедишпейн баар-га, азы дериг-херекселдер озалдай бээр, Москва, Новосибирск-биле харылзажыр турган. Ол бүгү күженишкinner халас барбаан. Эрткирилге пунктулары өй-шаанда ажылгалче кирген.

Делегей стандарттарына дүг-жүп турар амгы үениң эрткирилге пунктуларының тудуу болгаш ажыл-галче киргени даштыкы садыг-саа-рылганы улгаттырынга, каайлы ажил-херектерин дүргедеринге күрүне-ниң каайлы хыналдазын күштелдеринге, даштыкы эконо-миктиг харылзааларны калбарты-рынга болгаш РФ-тиң бюджетинче каайлы төлөвирлериниң киреринге улуг арга-шинеки ажиткан.

Республиканың чурттакчылары

кежиктиг болган кижиге бүрүзү ооң дугайында улуг хүндүткел болгаш чылыгы-биле чүгле удуртукчузунуң болгаш дагыныкчызының дуга-йында ышкаш эвес, а бойдустан со-рунзалыг чогаадыкчы кижиниң дугайында база сактып чугаала-жырлар.

Александр Александрович каайлыга эртип турган бот-ты-вынгыр уран чүүл көрүлделериниң, спортчу маргылдааларның доктаа-мал киржикчизи. Ол Тыва каай-лының чаагай чачылы болур – Ша-гаа байырлалына тураскаадып, тыва хүреш талазы-биле Тыва каайлының бирги чери дээш мар-гылдааның эгелекчизи.

Бодунуң мурнунга чиге, тодар-гай сорулгаларны салыр болгаш ону чедип алырда коллективтин кү-жүн шын хуваап билер удуртук-чуларга ол хамааржыр. Шыдыраа

ойнакчылары дег көжүглери үш салыг бурунгаар бодап алган ту-рар, бодунга харыскалг хүүлээнип алырындан кортпас, сайгарылганы кылып билип, баш бурунгаар шын харыны тодарадыр, удуртулга-зында ажилдакчыларның хүндүт-келин чаалап алган удуртукчуларга ол хамааржыр. А.А.Шаалы ышкаш, шак-ла ындыг бодунуң бүгү күжүн, билиин, дуржулганын ынак хе-рээнге берип чоруур кижилер бис-тиң күрүневис ышкаш улуг меха-низмни чедишкinner ажилдадып турарлар.

Бо хүннерде Александр Алек-сандрович бодунуң юбилейин демдеглээр. Тыва каайлының кол-лективи ону ол улуг байырлалы-биле байыр чедирип, биези дег хевээр долу күштүг болгаш энер-гиялыг артарын, моон-даа соңгаар эгелекчи бодалдарлыг болгаш хандыгышкынның, быжыг кадык-шылдыг, чедишкinner болурун күзеп тур!

Наталья МОНГУШ,

Тыва каайлының хөй-ниити-биле харылзаалар талазы-биле специалисти.

Үежилеривис

ЁЗУЛУГ ПОЛКОВНИК

пунктулары негеттинип турарын шынзыдып шыдаан. Күрүне-ниң каайлы комитетиниң чөпшээрелин алыр пунктуларны тударының чадаларының эң кол кезээ болган, эң ылаңгыя ооң күсели-биле Рос-сияда шупту мындыг объектилер туттунуп турган үе турган.

Бо айтырыгны шийтпирлежипки дег шупту каайлы органнарынга чаа терминалдарның дугайында айтырыгның чугулазының болгаш өй-шаанда тургустунуп турарын тода болгаш үндезилеп бижээн он-он чагааларны, шупту статистиктиг медээлерни, манап болгу дег орул-галарның дугайында дыңнадыг-ларны Тыва каайлы чоруткан тур-ган. Александр Александрович ол айтырыгны бодунуң хуузуна ре-гионнуң шупту хуралдарына бол-гаш коллегияларына доктаамал көдүрүп турган. Ол бүзүредип, шынзыдып, үндезилеп тургаш, адактың соонда комитеттин удур-тулганының чөпшээрелгезин чедип алган. Үш пунктуларның тудуу 2001 чылда эгелээн.

Ол тудуг хуусаазында доозул-

А.А.Шаалының күрүне кызыгаарын чаагайжыдыр туттурарына, даш-тыкы экономиктиг ажил-чорудул-ганың хөгжүлдизинге, делегей са-дыг-саарылганың быжыгарына, экономиктиг кем-херек үүлгедиг-лери-биле демиселди күштелдир-ринге кириген үлүг-хуузу үнелээн: 2003 чылда республиканың чурт-такчыларының социологтуг айты-рышкынның түңнели-биле «Хоой-лу болгаш чурум» деп тускай шаң-налдың «Чылдың кижизи» деп атка төлөптүг болган.

Амгы үеде шупту үш эрткирилге пунктулары чедишкinner ажилдап турар. Оларның тудуунче болгаш техниктиг хандырылганынче 100 млн.рубль хире чарыттырган. Бис-тиң ышкаш бичии республикага дыка улуг түң акша. Кым билер, бир эвес Тыва каайлының начальниги Александр Александрович Шаалы туруштуг, бедик профессионалдыг болгаш тыынгыр болбаан болза, олар туттунмайн барып болур турган чадавас.

Тыва каайлыга А.А.Шаалының удуртулганы-биле ажилдаар аас-

Цагаан-Тологой эрткирилге пунктузунда.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫ

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының структуразынга штат олуттарын дамчыдып бергени-биле холбаштыр өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2009 чылдың ноябрь 18-те «Тыва Республиканың сайгар-лыкчы чорук, туризм болгаш информация политика-зының адырынга күрүне башкарылганының чамдык айтырылганының дугайында» №258 болгаш 2009 чылдың ноябрь 18-те «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының тускай ажилдар килдизиниң айтырыг-лары» №259 чарлыктарына дүүштүр, Тыва Респу-бликаның «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының эрге-байдалдарының дугайында» Конституция хоой-лузунуң 7 чүүлүнүң дөрткү кезээн удуртулга болдуруп, доктаадыр болза:

1.Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының информация-техниктиг хандырылга килдизин ооң ажил-чорудулганын Тыва Респу-бликаның Чазаның Даргазының Информация политиказы, социал болгаш хөй-ниитиниң байдалының монито-рингизи болгаш анализи эргелелинче дамчыткаш, кызырар.

2.Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2007 чылдың май 5-те «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының структуразының дугайында» № 81 Чарлы-биле бадылаан Тыва Рес-публиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының структуразынга («Тувинская правда», 2007, май 15, июль 26, октябрь 2, 2008, февраль 5, апрель 15, сентябрь 16, 2009, февраль 17, август 22, сентябрь 15; «Шын», 2007, май 17, 2008, апрель 15, сентябрь 13, 2009, март 14, август 25) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 8 пунктуда «кол специалист—3 олут» деп сөстөрни «кол специалист—1 олут», «Шупту: 7 олут» деп сөстөрни «5 олут» деп сөстөр-биле солуур;

2) 9 пунктуда «кол специалист—1 олут» деп сөстөрни ап кааптар, «Шупту: 6 олут» деп сөстөрни «Шупту: 5 олут» деп сөстөр-биле солуур;

3) 12 пунктуда «килдис начальниги—1 олут» деп сөстөрни «килдис начальниги—4 олут» деп сөстөр-биле, «килдис начальнигиниң оралакчызы—2 олут» деп сөстөрни «килдис начальнигиниң оралакчызы—3 олут» деп сөстөр-биле, «кол специалист—3 олут» деп сөстөрни «кол специалист—2 олут», «Шупту: 7 олут» деп сөстөрни «Шупту: 10 олут» деп сөстөр-биле солуур;

4) 16 пунктуда «кол специалист—1 олут» деп сөстөрни «кол специалист—2 олут», «Шупту: 3 олут» деп сөстөрни «Шупту: 4 олут» деп сөстөр-биле солуур;

5) 17 пунктуну ап кааптар;

6) «Шупту: 72 олут» деп сөстөрни «Шупту: 70 олут» деп сөстөр-биле солуур.

3.Тыва Республиканың Чазаның Канцеляриязы бо Чарлыкка үндезилеп, эргежок чугула организастыг-штат хемчеглерин чорудар.

4.Бо Чарлык ону албан-езузу-биле парлаан хүнүнден күштүг бооп кирер.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы

Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2009 чылдың ноябрь 26
№ 264

ХӨЙ ДЕПУТАТТАР УЛУГ ЧАРЫГДАЛДЫГ

Россияның Президентизи Дмитрий Медведев Россия Федерациязының Федералдыг Хуралына Айыткалынга Тыва Республиканың Улуг Хуралында депутаттарның санының хөйүн кончуг чөптүг чугаалаан.

Президент Тыва Республика-ның Улуг Хуралының депутаттары-ның санын кызырар дугайында айтышкын берген деп билип тур-ар мен. Ону боттандыра-биле чаңгыс палаталыг парламентини тургузар эдилгени ТР-ниң Конститу-циязынга кириер, каш санныг де-путат аңаа турарын дүрген тода-радыры чугула болу берген. Хоой-лужудулга палатазының чоокта чаа эрткен сессиязынга Тыва Рес-публиканың Конституция комиссия-зының дугайында хоойлунуң төле-вилелин бирги номчулгада депу-таттар хүлээп алган, ооң кол кылыр ажылын айтып тургаш, Консти-туцияга эдилгелерни кириерде хөй чарыгдалдыг референдумну эр-тирбес хемчеглерни алыр дээни арай шын эвес болган деп санаар-дыр мен. Кол хоойлунуң эдер чүүлдеринге хамаарыштыр эдилге-лерни кириерде, ыяап-ла чоннуң референдумун эрткирер чүве бол-

ганда, ону сагыыр ужурлук бис.

Солунга бижээн соңгукчулар-ның болгаш депутаттарның мате-риалдарын номчуп көөрге, чүгле Хоойлужудулга палатазын артты-рып каарын саналдап турар деп билдим. Аңаа каттыжар мен. Бо палатаның Аппаратының ажилдак-чылары канчаар-даа аажок хөй-дүр, амгы үеде 60 хире кижиге ажил-дап турарын санадым, ол хире хөй ажилдакчының ажылының теле-вири хөй болуру билдингир. Депу-таттарның санын кызырбышаан, Аппараттың ажилдакчыларының санын эвээжеткеш, оларның кылыр ажылын көвүдедирин саналдаар-дыр мен. Ол эвээш-биче-даа болза, чарыгдалдарны кызырарына ду-залаар.

Боранак ЭРЕКСЕН,

күш-ажылдың хоочуну.

Кызыл кожун.

Каа-Хем суур.

Федералдыг агентилелдин шаңналы дээш

ҮШКҮ ЧЕРНИ ЭЭЛЭЭН

Ноябрь 26-29 хүннеринде Волгоград областа Волжский хоорайга 1994-1995 чылдарда төрүттүнген оолдар болгаш уруглар аразына Россия Федерациязының Өөредилге талазы-биле агентилелиниң дзюдо хүрешке шаңналы дээш Бүгү-россия чергелиг маргылдаа болуп эрткен.

Меңги Херлин (55 кг.) киришкен. Бо оолдарның тренери — Олег Хертекович Сендажы. Ынчалза-даа бо удаада оолдарны база бир тренер болгаш судья Дадар-оол Давааевич Лоовой удуртуп чораан.

Каш хүн иштинде уламчылаан маргылдааның түннелинде Чаяан

Аңаа чурттуң дыка хөй субъектилеринден 34 команда азы 87 өөреникчи аныяк дзюдоист киришкен. Адыгей Республиканың, Красноярск крайның, Оренбург, Краснодар, Челябинск, Волгоград, Иркутск, Самара областарның, Москва хоорайның командаларын мар-

гылдааның киржикчилери, судьялар кончук шыырак деп санап турган.

Маргылдаа чаа дүрүмнер-биле эрткен. Бистиң республикадан ол маргылдаага Кызыл хоорайдан өөреникчилер: Чаяан Иргит (42 кг.), Арзылаң Ондар (46 кг.) болгаш

Иргит бодунун деңзизинге үшкү черни ээлээш, хүлөр медаль-биле шаңнаткан. Ол бо чедийшкени-биле Бүгү-россияның бирги чери дээш маргылдаага киржир эргени чаалап алган.

Бистиң корр.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ тырттырган чоруу.

«Ада көрбээнин оглу көөр, ие көрбээнин кызы көөр» — деп, башкыларывыс биске тыва улустуң үлегер домактарының ужур-утказының хүн бүрүдө чуртталгага ажыктын тайылбырлап берип чоруур.

Өөреникчилерден чагаа

АДА-ИЕЛЕРИВИС, БАШКЫЛАРЫВЫС

Бистер Тес-Хем кожуунуң Самагалдай ниити билиг ортумак № 2 школазының 7 «б» класының өөреникчилери бис. Школавыстың директору Чодураа Хүлеровна Донгак. Ол бүдүштүг, ажылы дээш кызымак. Бисти деткип, үнелеп чоруур. Кожуун, республика иштинде болуп турар хемчеглерге бистиң школавыс идепкейлиг киришкеш, түннелдиг черлерни ээлеп турар.

Клазывыс башкызын Елена Маадыр-ооловна Чооду дээр. Башкывыс тыва дыл, чогаал база ыры башкызы. Бисти эки, төлөптүг кижилер болзун дээш, бүгү-ле күжү-биле ажылынга бердинип, кызымак ажылдап чоруур бурунгаар көрүштүг башкы.

Чаа 2009-2010 өөредилге чылының эгезинде, сентябрь айда, ада-ларывыстың күжү, дузазы-биле турисчи слетка бистиң класс бирги черни алган. Бисти деткип, чоргаарланып чоруур энерелдиг деткичлеривис — ада-иелеривис. Клазывыстың ада-иелериниң харылзаазы быжыг. «Алдын күс» байырлалында ада-иелеривис тарып өстүрген ногаа-чимизинден кылган амданныг чемнерин чылдың-на биске сөңнээр.

Кожуун чергелиг Берт-Даг

суурга болуп эрткен чогаалчы Б.С.Дондукпа тураскааткан «Чечен сөзү чүректерде мөңгө арткан» деп уран номчулга мөөрейинге бүдүн клазывыс-биле киржип, тирилгени чедип алдывыс. Биске Каадыр Биче-оолович Тумат, Вероника Валерьевна Кылан-оол база ынак башкыларывыс Ч.В.Ооржак, Ш.К.Бумбайж материалдыг дузаны көргүскөн.

Ада-иелеривис клазывыстың янзы-бүрү хемчеглеринге, ажык кичээлдеринге, кожуун, республика чергелиг мөөрейлерге киржи-виске, бисти деткип, биске чоргаарланып.

Аа сүдүн эмзирбээн бол, Ада база ава ышкаш, Ажы-төлүм дээн соонда, Амыр-дыжын бодаар эвес.

Бистер, оолдар, клазывыста ада-иелеривистин аразында ада-лар бөлгүмү ажылдап турарынга чоргаарланып чоруур бис. Амгы үеде ада-ларывыстың даргазы «Милицияның тергини», «Милиция албанының тергини» деп хөрек демдектериниң эдилекчизи, хүндүткелдиг ада С-Х.Я.Шоюн ажылдап турар.

Клазывыста 13 оол база 5 уруг бар. Артыш Сарыг — тергин өөре-

нир эживис. Ооң ачазы Д.А.Сарыг оглунун келир үези дээш башкызы-биле сырый харылзаалыг, өскелерге үлегерлиг, хөй чылдар иштинде өрт черинде ажылдап, биске бо-ла солун беседаларны чорудуп бээр. Клазывыс башкызында «тергин өг-бүлө» деп фотоальбомда чуруктар чылдан чылче немежип, көвүдөп турар. Ында ада-иелерин эртемнерин бедидип ап, ажы-төлүнүн немежип база шаңналмакталдарының чыгып турарын хүн бүрүдө чыып турар.

Эрткен өөредилге чылында «Эң-не спортчу өг-бүлө» деп мөөрейге Батый Буда-Санааевич биле Аяна Викторвна база оолдары Чингис, Даржай Дакууларның өг-бүлөзи төлөптүг болган. Бо өг-бүлө Тес-Хемниң адын камгалап, республика мөөрейинге эки киришкеш, шаңналдыг чанып келген.

Клазывыста кадыының байдалы кошкак эживис бар. Ол дээрге Сыдымнаар Тумат. Чоокта чаа Тес-Хем, Эрзин, Тере-Хөл кожууннарның аразында кадыының байдалы-биле инвалид уругларга Кызыл хоорайның «Зов» лабораториязының ажылдакчылары 4 аңгы хевирге мөөрейни эрттирген. Аңаа эживис бирги черге төлөптүг бооп, өртектер белектер-биле шаңнадып, хүндүлел бижикти, Кызылга болур түннел мөөрейге киржир эргени чаалап алган.

Чончу «Шын» солун таварыштыр ада-иелеривиске, башкыларывыска бисти деткип чорууру дээш чүрэвистин ханызындан четтиргенивисти илередип тур бис. Бис силерге ынак бис.

7 «б» класстың өөреникчилери.

БУРУНГААР КӨРҮШ-БИЛЕ

Бистиң Шеми ортумак школазы бодунуң хөгжүлдезиниң узун оруун эрткен. Шеми суурнуң девискээринде Сарыг-Сиген деп чериниң чурттакчыларының бижик билбес чоруун узуткаары-биле 1939 чылда школаны тургускан. Шеминиң арат чонунуң уруглары 1939 чылга чедир үжүк-бижикти «чайгы школалар» дээр өглерге өөренип турган.

Баштай эге школага чүгле 28 өөреникчи болгаш чаңгыс башкы Алексей Самбуу турган. 1958 чылда Тыва областың улус өөредилге килдизиниң шийтпири-биле 7 чыл школазы кылдыр эде тургускан, а ооң соонда 8 чыл кылдыр. Ниити билиг школазы кылдыр 1970 чылдың сентябрьдан эгелээн.

Школаның сайзыралы аңгы-аңгы чылдарда ажылдап турган директорларның ачы-хавыязы. Ол дээрге З.С.Куулар (1960-1963 чч.), С.Ы.Монгуш (1964-1966 чч.), О.О.Шириндивии (1967-1972 чч.) болгаш оон-даа өскелер. А 1994 чылдан амгы үега чедир директору — школаның доозукчузу З.Е.Ооржак.

Школага хөй чылдар дургунда ажылдап турган Б.Д.Монгуш, А.Х.Монгуш, М.И.Шагдыр, Б.Ч.Куулар болгаш оон-даа өске башкыларның кириген үлүг-хуузу утпайн чоруурлар. Кандыг-даа школаның ажылының кол чүүлү — ооң доозукчулары. 70 чылдың иштинде школа эвээш эвес доозукчуларны доостурган. Олар бодунуң республиказының чаагай чоруу дээш чедийш-киниг ажылдап чоруурлар.

Бистиң суурувустан үнген Тываның аңгы-аңгы булуңнарында улус ажыл-агайының, культураның болгаш өөредилгениң янзы-бүрү адырларында ажылдап турар удуртукчулар бар. Оларның санынга Узун-Кара-Суг деп черге чурттап турган садыгжы Василий Бяковтун салгалын хамаарыштырып болур. Ол дээрге Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникумунун база ККБИ-ниң ректору турган, профессор, физика-математика эртемниң доктору Х.О.Ондар; юрист эртемниң доктору, профессор, ТКУ-нун юриспруденция факультетиниң деканы, ТР-ниң алдарлыг юризи, РЭА-ның академиги Н.А.Ондар; башкы, шүлүкчү, Тываның алдарлыг чогаалчызы А.Ч.Тамба-Сүрүн; талантылыг шүлүкчү, бистиң кожуунуң школаларына башкылап турган С.М.Д.Куулар; ТР-ниң кадык камгалалының алдарлыг ажылдакчызы О.К.Мартан-оол.

Хөй аныяк чогаалчылар болгаш шүлүкчүлерниң, композиторларның база артистерниң тыттып үнүп турары — чогаадкы салым-чаяанның салгал дамчып өзүп турарының бадыткалы-дыр. Адазының болгаш кырган-адазының соон салгаан, шүлүкчү болгаш журналист С.Т.-С. Куулар база Р.А.Тамба-Сүрүннү адап болур бис.

Өвүр, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик кожууннарын болгаш совхозтарын билдиги удуртуп турган директорларга А.Т.Шаалы, Д.С.Куулар, Комбай-

оол болгаш Валентин Куулар алышкылар база алдарлыг Арзылаң мөге Чамыяңның оолдары — бистиң школаның доозукчулары. Арзылаң мөге Чамыяңның база бир салгалы — оглу, салым-чаяанның башкы С.Ч.Куулар болгаш уруу, артист, драматург, режиссер К.Ч.Сагды.

Школаның доозукчуларының аразында чуртунуң чаагай чоруу дээш боттарының бүгү-ле күжү болгаш билиин берип чоруур алдарлыг болгаш солун кижилер хөй.

З.Е.Ооржак он чыл ажыр школаның директору болуп, билдиги удуртуп турар. Ол ышкаш өөредилге-кижизидилге талазы-биле ажылдың директорнуң оралакчызы З.Ш.Ховалыг база чурум үрээш-кининиң профилактика талазы-биле директорунуң оралакчызы О.О.Ооржак ажылдап турар.

Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазының даргазының 1999 чылдың октябрь 1-де № 702 доктаалы-биле школа Хеймер-оол Опанович Ондарның ады-биле адаан.

2008-2009 өөредилге чылында школа күрүне аккредитациязын эрткен. 2006-2007 өөредилге чылында кожуунуң инновациялыг өөредилге программаларын база өөредилгениң чаа технологияларын боттандырып турар эң эки школалар мөөрейинге ийги черни ээлээн. Школа кожуун чергелиг эксперименталдыг шөл болуп, «Тыва чонунуң өгбелериниң чаагай чанчылдарын каттап тургузары» төлөвилел-биле ажылдап турар.

Школа чанында участокта школа столоваязын хандырап ногаа аймаан тарып турар. База ол ышкаш 30 шээр, 2 бода малдыг хуу дузалал ажыл-агыйлыг.

Школаны сөөлгү чылдарда (1997 чылдан эгелээш) мөңгүн медальдар-биле доозуп турар өөреникчилер бар. Оларга Иркутскиниң медуниверситетин дооскан, хоорайның республика эмнелгезинде офтальмолог эмчи Ч.Д.Ховалыг база Чөөн-Хемчик кожуун эмнелгезинде невропатолог эмчи Ш.Ю.Куулар, Омскиниң милиция академиязын дооскаш, Чөөн-Хемчик кожуунуң ИХК-да ажылдап турар Б.Ш.Монгуш болгаш өскелер хамааржыр.

Амгы үеде школаның коллективи бурунгаар көрүштүг, хөгжүп сайзыраар сорулгалыг. Чеже-даа школа амыдыралы өскерлип турза, өөредилгениң чорудулгазы хевээр артар, ол болза, башкы болгаш ооң өөреникчилери. Ынчангаш школа ажылының кол чүүлү — ону ажы-төлдүн школазы кылдыр боттандыраары.

Александра КАРА-МОНГУШ,
хоочун башкы.

Чөөн-Хемчик кожуун.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызының дугайында Дүрүмнүн 6.5 пунктузунга өскерилгелер кириеринин дугайында
2009 чылдың октябрь 22 № 535 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың эрге-чагырга күүсекчи органның бүрүн эргелерин сайзыраңгайдыр сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың май 14-те «Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызының дугайында Дүрүмнү болгаш оон структуразын бадылаарының дугайында» №592 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Культура болгаш информация

политиказының яамызының дугайында Дүрүмнүн 6.5 пунктузунга дараазында уткалыг ийи дугаар абзацты немээр:

«культураның база уран чүүлдүн күрүнө болгаш муниципалдыг өөредилге албан черлеринин башкы болгаш удуртукчу ажылдакчыларының аттестациязын эрттирер турар»;

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың август 10-да №802 доктаалы-биле бадылаттыг Тыва Республиканың девискээринге үүрмектеп садар рыноктар организааарының планының №2 капсырылгазынга өскерилгелер кириеринин дугайында

2009 чылдың октябрь 3 №491 Кызыл хоорай

Тыва Республикада биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткир болгаш сайзырадыр сорулга-биле, 2007 чылдың июль 24-те «Россия Федерациясында биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту сайзырадырының дугайында» №209 ФХ Федералдыг хоойлуга даянып, ол ышкаш республиканың экономиказынга делегейин сан-хөө буураашкынының багай салдарын эвээжедир талазы-биле планын боттандыраары-биле база Тыва Республиканың социал-экономикаг хөгжүлдээзинин чамдык адырларында болгаш бөлүктөрүндө байдалды экижидери-биле Тыва Республиканың

Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың август 10-да №802 доктаалы-биле бадылааны, Тыва Республиканың девискээринге үүрмектеп садар рыноктарны организааар талазы-биле «2008-2010 чылдарда Тыва Республиканың девискээринде үүрмектеп садар рыноктарны турза чогуур черлери» планының №2 капсырылгазынга дараазында өскерилгелерни кириер:

а) «Кызыл хоорай» деп эгедэ:
«3» деп санны «6» деп сан-биле солуур;
дараазында одургуларны немээр:

2009	көдээ ажил-агыйның	Кызыл хоорай, Магистральная кудумчузу, 3/1
2009	көдээ ажил-агыйның	Кызыл хоорай, Мир кудумчузу, 15 «б»
2009	көдээ ажил-агыйның	Кызыл хоорай, Каменистая кудумчузу, 15

б) «Түнели» деп эгедэ «34» деп саннарны «37» деп саннар-биле солуур.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда»

болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

Тыва Республиканың өнчү-хөреңгизин «Суг-дамчыдылга-канализация системалары» кызыгаарлаттыг ниитилелге арендага шилчидип бээринин дугайында

2009 чылдың октябрь 3 № 492 Кызыл хоорай

«Чижилгени камгалаар дугайында» 2006 чылдың июль 26-да № 136-ФХ Федералдыг Хоойлунун 19 чүүлүнө үндезилээш, Кыдыкы Сонгучук районнарынга деңештирген Кызыл хоорайның чурттакчыларының амыдырал ажил-чорудулгазын хандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. «Суг-дамчыдылга-канализация системалары» кызыгаарлаттыг харысалгалыг ниитилелге Тыва Республиканың күрүнө өнчү-хөреңгизин аренда хевиринге шилчидип бээринин күрүнө дузазын көргүзүр.

2. Тыва Республиканың чер болгаш өнчү-хөреңги харылзааларында керээзин 7 чыл хуусаада чарар.

3. 2600 муң рубль түңгө 20 хуу хемчээлге

кудулаткан коэффициентини ажылгап 2009 чылдың июнь 26-да № 118/09 өнчү-хөреңгини арендага тыпсырының талазы-биле ачы-дуза хемайлыгларының рынок өртээнин үнелелин дугайында отчетка үндезилээш, «Суг-дамчыдылга-канализация системалары» кызыгаарлаттыг харысалгалыг ниитилелге дамчыдып берип турар күрүнө өнчү-хөреңгизинин аренда хевиринин чылда өртөк-үнезин тургузар.

4. Бо доктаалдың күөсөлдээзинин хыналдазын Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының комплекстиг социал-экономикаг хөгжүлдээзинин эргелелинге дагыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ОЛ.

Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар хамаатылар-биле хууда хереглелинге тарып олурткан ыяштарны садып-саарарының керээлерин чарарының Чурумунга өскерилгелер кириеринин дугайында

2009 чылдың октябрь 21 № 528 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларын федералдыг хоойлужулга-биле дүүштүрер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың ноябрь 21-де №1046 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар хамаатылар-биле хууда хереглелинге тарып олурткан ыяштарны садып-саарарының керээлерин чарарының Чурумунга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 2 пунктуда «арга-ыяш ажил-агыйның хүрээлелинге» деп сөстөрни «арга ыяш хамаарылгазының адырынга» сөстөр-биле солуур;

2) 3 пунктуда арга-ыяштың ажылгалының, хайгааралының, камгалалының болгаш болбаазырадырының адырынга башкарылганы боттандырып турар күрүнө албан чери

(арга-арыг ажил-агый) (моон ыңай—арга-арыг ажил-агый) деп сөстөрни «арга-арыг хамаарылгаларының адырынга Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлекчи органы» деп сөстөр-биле солуур;

3) 4-8 пункттарны дараазында эдилге-биле номчуур: «4. Хууда ажылгалыга тарып олурткан арга-арыгы садып-саарарының керээзин чарарының дугайында билдиришкенинге дараазында медээлерни айтыр:

а) хамаатының фамилиязы, ады, адазының ады, адреси, ук кижинин бодун шын-зыткан документилеринин медээлери;

б) олурткан арга-арыг ыяштарны садыглаашкынын кылып турар арга-арыг ажил-агыйның ады;

в) ыяштың негетинин турар хемчээли болгаш шынаарының көргүзүлгери;

Хууда хереглелинге ыяшты аңгылап бээринин дугайында шийтирнни хүлээп алыр со-

рулга-биле хамаатылар хууда хереглелинге эргежок чугула ыяштың ажылгалының болгаш хемчээлиниң сорулгазын шынзыдып турар немелде документилерни болгаш материалдарны бээр эргелиг.

5. Арга-арыг хамаарылгаларының адырында Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга төлээлекчи органы билдиришкенин алганының хүнүнден эгелээш, 15 календарлыг хүннүн иштинде көргөн турар. Көргенин түңнелинде хууда ажылгалыга тарып олурткан арга-арыг ыяштарны садып-саарарының керээзинин төлөвилелин белеткээр дугайында шийтирнни үндүрер азы хамаатыга билдиришкенин дараазында үндезинге эгидип бээр:

а) «Арга-арыг ажил-агыйның туруп турар девискээринин кызыгаарыга хамаатыларның хууда хереглелинге Тыва Республиканың девискээринге ыяш белеткеленин чурумунун болгаш ыяшка хамаарышпас арга-арыг ажил-агый курлавырларының чылдазының, аш-чем арга-арыг ажил-агый курлавырларының белеткеленин чурумун болгаш эм үнүштер чылдазының чурумун база нормативтерин тургузар дугайында» 2007 чылдың декабрь 28-те № 425 ВХ-II Тыва Республиканың Чазаның Хоойлузунун (моон ыңай — Тыва Республиканың Хоойлузу) тургускан Тыва Республиканың девискээринге хамаатыларның хууда хереглелинге ыяш белеткеленин нормативтеринге хамаарыштыр ыяш белеткеленин айтыр хемчээлдерин улгаттырганда;

б) билдиришкенин ээзинин айтыр хемчээл-

агыйында чогуур шынаарының талазы-биле ыяштың курлавырының четпес бооп турары.

6. Хамаатының кириген билдиришкенин арга-арыг ажил-агый хамаарылгаларының адырынга Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы бүрүткээр.

7. Садып-саарылга керээзинин төлөвилелин белеткеленин дугайында хүлээп алдыг шийтир дугайында арга-арыг хамаарылгаларының адырында Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга төлээлекчи органы хамаатыга шийтирнни хүлээп алганының соонда, 15 хонук иштинде бижимел хевирге дыңнадыр.

8. Шийтирге билдиришкенин ээзинин фамилиязын, адын, адазының адын болгаш чурттап турар черинин адресин, ажил-агый (ине бүрүлүг азы калбак бүрүлүг ыяштарны), шынаарының категориялары-биле (ажыл-херекке бе азы оттуларынга бе) ыяшты белеткээринин хемчээлин болгаш Тыва Республиканың Хоойлузунда айтыр хемчээлдеринин хууда хереглелдеринге ыяш белеткеленин нормативтеринге дүүштүр ону ажыл-лаарының сорулгазын айтыр;

4) 9 пунктуда («капсырылга № 2») деп сөстөрни ап кааптар;

5) 12 пунктуда «арга-арыг ажил-агый хүрээлелинде» деп сөстөрни «арга-арыг ажил-агый хамаарылгаларының адырында» деп сөстөр-биле солуур;

б) 13 пунктуда «арга-арыг ажил-агый» деп сөстөрни казыыр;

7) Чурумга №1 капсырылганы дараазында эдилге-биле номчуур:

«Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар хамаатылар-биле хууда хереглелинге тарып олурткан ыяштарны садып-саарарының керээлерин чарарының Чурумунга №1 капсырылга

(Тыва Республиканың арга-арыг хамаарылгаларының адырында төлээлтирген күүсекчи эрге-чагырганың органының удуртукчузунун Ф.А.А. болгаш албан-дужаалының ады)

(бүрүткеткен черинин адреси)

чурттап турар

(хамаатының Ф.А.А.)

(хамаатының шынзыдып турар документизинден медээлер)

Хууда хереглелинге тарып олурткан ыяштарны садып-саарарының керээлерин чарарының дугайында БИЛДИРИШКИН

Россия Федерациязының арга-арыг кодекзинин 30, 75-77 чүүлдери езугаар хууда хереглелинге тарып олурткан ыяштарны садып-саарарының керээзин мээң-биле чарарын диледим.

Арга-арыг өзүмнеринин садыглажышкынын:

_____ ажил-агыйның девискээринге чорудуксап турар мен.
_____ адресе _____ тудуунга хереглээр _____ куб метр
_____ ол хереглелге ыяшты ажылгааны сөөлгү чыл _____ чыл;
_____ адресе _____ тудуунга септелгезинге _____ куб метр
_____ ол хереглелге ыяшты ажылгааны сөөлгү чыл _____ чыл;
_____ адресе _____ оран-саваның одалгазынга _____ куб метр
_____ ол хереглелге ыяшты ажылгааны сөөлгү чыл _____ чыл.

Капсырлааны

(капсырлаан документилерин даңзызын айтыр)

200_ чылдың _____ «____» _____ / _____
(Хамаатының Ф.А.А., ат салганы)

200_ чылдың _____ «____» № _____ / _____
(Билдиришкенин бүрүткээр хүнү, дугаары) (Билдиришкенин бүрүткээр кижинин Ф.А.А., ат салганы)

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың тус чер агаар шугумнарынга 2010 чылда агаар транспорту-биле пассажирлер аргыштырарыга чиигелделиг тарифтерни бадылаарының дугайында

2009 чылдың ноябрь 10 №562 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чазаның 1995

чылдың март 7-де «Өртөктөрүн (тарифтерин) күрүнө таарыштырылганын чурумчударының талазы-биле хемчеглер дугайында» №239 доктаалын, Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың декабрь 14-те «Тыва Республикада өртөктөр (тарифтер) политиказының үндезиннеринин дугайында» №1392 доктаалын барымдаалап, республиканың тус чер агаар шугумнарынга агаар транспорту-биле пассажирлер аргыштырылганын доктаамал чорударын чедип алыр-биле, Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры

болза:

1. Тыва Республиканың тус чер агаар шугумнарынга 2010 чылда агаар транспорту-биле пассажирлер аргыштырарыга чиигелделиг тарифтерни капсырылга езугаар бадылаар.

2. Тыва Республиканың Тожу база Тере-Хөл кожуннарында доктаамал чурттап турар болгаш доктаамал кири бижидилгелиг кижилер, ол ышкаш моон мурунда ол черлерге чурттап чораан болгаш доктаамал кири бижидилгелиг турган кижилер: дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринде өөренип турарлар, халажылгаже үнгөн

5) Программаның 6 кеззінде: № 2 таблицаны дараазында редакция-
онгу абзацты күжүн чидирген деп санаар; биле бижиир:

«№ 2 таблица

Тыва Республикада чуртталга бажыңнарының капитал септелгезининг талазы-биле программаның акшаландырышкынының хемчээлдери

Акшаландырышкының	Шуптузу 2009 ч., мун рубль	Оон иштинде	
		2009 ч., мун рубль.	2008 ч. Экономиязы
Шуптузу	85865,7654	77203,9394	8661,826
Фондунун акша-хөреңгизи	66593,265	60132,477	6460,788
Республика бюджетиди	7487,7518	7487,7518	0
Тус чер бюджетиди	7491,4602	5290,4222	2201,038
Чуртталга бажыңнарының ээлерининг акша-хөреңгизи	4293,2883	4293,2883	0

6) Программда № 1-3 капсырылгаларны чаа редакция-биле капсырылгаларга дүүштүр бижиир;

7) Программда № 4, 5 капсырылгаларны ап кааптар;

8) Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың июнь 17-де «2009 чылда Тыва Республиканың девискээринде хөй квартиралыг

бажыңнарының капитал септелгезин чорудар талазы-биле республиканың адресстиг программасынче өскерилгелер кириерининг дугайында» № 285 доктаалының күжүн чидирген деп санаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизинде объектилерни «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунун өнчү-хөреңгизинче халас дамчыдып бээрининг болгаш Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы көөрү-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының «Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизинден «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунун өнчү-хөреңгизинче халас дамчыдып берип турар объектилерниң даңзызын бадылаарының дугайында» доктаалының төлөвилелин кириерининг дугайында

2009 чылдың апрель 3 №135 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Конституциязының 74-кү чүүлүнге, 2000 чылдың февраль 9-та №429 «Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизининг объектилерин муниципалдыг өнчү-хөреңгизге база муниципалдыг өнчү-хөреңгиз объектилерин Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизинче дамчыдып бээрининг чурумунун дугайында» Тыва Республиканың Хоойлужудулга палатазының 8-ки, 9-ку чүүлдеринге дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизининг объектилерин «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунун өнчү-хөреңгизинче капсырылгала дүүштүр халас дамчыдып бээр.

2. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынче Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының «Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизинден «Тыва Республиканың

Кызыл хоорайы» хоорай округунун өнчү-хөреңгизинче халас дамчыдып берип турар объектилерниң даңзызын бадылаарының дугайында» доктаалының кошкан төлөвилелин кириер.

3. Тыва Республиканың Чер болгаш өнчү-хөреңгиз хамаарылгаларының ямызы доктааткан чурум езугаар бо доктаалдың 1-ги пунктузунда айыттыглан дамчыдып турар өнчү-хөреңгизге хамаарыштыр Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизининг даңзызынче өскерилгелерни кириер.

4. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

5. Бо доктаалдың күүселдезининг контролон Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлдө эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың апрель 3-те №135 доктаалына капсырылгала

Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизининг «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунун өнчү-хөреңгизинче халас дамчыдып берип турар объектилерниң даңзызы

№	Даңзы дугаары	Объектининг ады	Объектининг адреси	Баланс/арткан өрттээ, руб.	Ниити шөлү, дөрб. метр	Үндезини
1	2	3	4	5	6	7
1	251-1	КС-2568 автокран, күрүне дугаары 8897 ТВЛ, 1988 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	79200,0-0	-	Кызыл хоорайның Төлээкчилер хуралының 2008 чылдың декабрь 18-те №76 «Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизининг Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизинче халас дамчыдып берип турар объектилерин хулээп алырынга чөлшээрел бээрининг дугайында» доктаалы
2	252-2	Үүрмектээр машина, 2001 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	90000,0-0	-	-«-
3	251-3	КАВЗ-3976 автобус, күрүне дугаары С 638 АА, 1993 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	79200,0-0	-	-«-
4	251-4	ГАЗ САЗ-4509 автомобиль, күрүне дугаары О 350 АҚ, 1994 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	100350,0-0	-	-«-

1	2	3	4	5	6	7
5	251-5	ЗИЛ-131 автомобиль, күрүне дугаары В 588 АЕ, 1980 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	40900,0-0	-	-«-
6	251-6	ЗИЛ-130 автомобиль, күрүне дугаары Р 265 АЕ, 1982 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	44700,0-0	-	-«-
7	251-7	УК-18 ГАЗ-53 автомобиль, күрүне дугаары В 645 АВ, 1983 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	67000,0-0	-	-«-
8	251-8	ДУ-47 Б каток, 3066 ТГ, 1983 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	48600,0-0	-	-«-
9	251-9	2ПТС4 трактор прицеви, күрүне дугаары 6364ТГ, 1987 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	35600,0-0	-	-«-
10	251-10	ДС-2430045 ТА асфальт салыкчызы, 1988 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	216000,0-0	-	-«-
11	251-11	Пневматиктиг маска, 1988 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	21100,0-0	-	-«-
12	251-12	Гараж, 1979 чылда туткан	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	383300-177700	-	-«-
13	251-13	АБЗ оператор, 1988 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	105700-5530	-	-«-
14	251-14	ДС-117-26 асфальт холукчузу, 1972 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	44500,0-0	-	-«-
15	251-15	Бедик кран, 1989 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	74200,0-0	-	-«-
16	251-16	Мастерская, 1979 чылда кылган	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	69200,0-0	-	-«-
17	481	«Профессионал училище №11» КӨА-ның ниити чуртталга бажыны, 1972 чылда туткан	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Пальмбах кудумчузу, 29	885883	-	-«-
18	0084	«Отчугаш» кинотеатр, 1960 чылда туткан	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 135	828000-0	418,5	-«-
19	1360	«Тыва полиграф» КУБ-туң ниити чуртталга бажыны, 1970 чылда туткан	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Заводская кудумчузу, 24а	402826,55	767,4	-«-
20	1586	Чуртталга бажыны, 2006 чылда туткан	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Горная кудумчузу, 13	19877900-19877900	-	-«-
21	1587	Чуртталга бажыны, 2007 чылда туткан	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Энергетиктер кудумчузу, 9	46718061,0-46718061,0	1773,42	-«-
22	1591	Кызыл хоорайның Ленин кудумчузунда 70 дугаар хөй аал чуртталга квартиралары	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 70, кв. №18, 21, 22, 39, 40, 42, 44, 45	-	427,10	-«-

Тыва Республиканың Чазаа кирип турар Төлөвилел

Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизининг «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунун өнчү-хөреңгизинче халас дамчыдып берип турар объектилерниң даңзызының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ УЛУГ ХУРАЛЫНЫҢ ХООЙЛУЖУДУЛГА ПАЛАТАЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Конституциязының 79-ку чүүлүнүн 3-кү пунктузунга үндезилеп Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизининг «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунун өнчү-хөреңгизинче халас дамчыдып берип турар объектилерниң кошкан даңзызын бадылаар.

2. Бо доктаал ону хулээп алган хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Даргазы Ё.ОЮН.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының 2009 чылдың март № доктаалына капсырылгала

Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизининг «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунун өнчү-хөреңгизинче халас дамчыдып

берип турар объектилерниң даңзызы

№	Даңзы дугаары	Объектиниң ады	Объектиниң адреси	Баланс/арткан өртээ, руб.	Ниити шөлү, дөрб. метр	Үндезини
1	251-1	КС-2568 автокран, күрүне дугаары 8897 ТВЛ, 1988 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	79200,0-0	-	Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының 2008 чылдың декабрь 18-те №76 «Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизиниң Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизинче халас дамчыдып берип турар объектилерин хүлээп алырынга чөпшээрел бээриниң дугайында» доктаалы
2	252-2	Үүрмектээр машина, 2001 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	90000,0-0	-	-«-
3	251-3	КАВЗ-3976 автобус, күрүне дугаары С 638 АА, 1993 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	79200,0-0	-	-«-
4	251-4	ГАЗ САЗ-4509 автомобиль, күрүне дугаары ОЗ50 АК, 1994 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	100350,0-0	-	-«-
5	251-5	ЗИЛ-131 автомобиль, күрүне дугаары В 588 АЕ, 1980 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	40900,0-0	-	-«-
6	251-6	ЗИЛ-130 автомобиль, күрүне дугаары Р 265 АЕ, 1982 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	44700,0-0	-	-«-
7	251-7	УК-18 ГАЗ-53 автомобиль, күрүне дугаары В 645 АВ, 1983 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	67000,0-0	-	-«-
8	251-8	ДУ-47 Б каток, 3066 ТГ, 1983 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	48600,0-0	-	-«-
9	251-9	2ПТС4 трактор прицеви, күрүне дугаары 6364ТГ, 1987 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	35600,0-0	-	-«-
10	251-10	ДС-2430045 ТА асфальт салыкчызы, 1988 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	216000,0-0	-	-«-
11	251-11	Пневматиктиг маска, 1988 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	21100,0-0	-	-«-
12	251-12	Гараж, 1979 чылда туткан	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	383300-177700	-	-«-
13	251-13	АБЗ оператор, 1988 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	105700-5530	-	-«-
14	251-14	ДС-117-26 асфальт холукчузу, 1972 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	44500,0-0	-	-«-
15	251-15	Бедик кран, 1989 чылда кылып үндүргөн	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	74200,0-0	-	-«-
16	251-16	Мастерская, 1979 чылда кылган	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 164	69200,0-0	-	-«-
17	481	«Профессионал училище №11» КӨА-ның ниити чуртталга бажыны, 1972 чылда туткан	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Пальмбах кудумчузу, 29	885883	-	-«-
18	0084	«Отчугаш» кинотеатр, 1960 чылда туткан	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 135	828000-0	418,5	-«-
19	1360	«Тыва полиграф» КУБ-тун ниити чуртталга бажыны, 1970 чылда туткан	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Заводская кудумчузу, 24а	402826,55	767,4	-«-
20	1586	Чуртталга бажыны, 2006 чылда туткан	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Горная кудумчузу, 13	19877900-19877900	-	-«-
21	1587	Чуртталга бажыны, 2007 чылда туткан	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Энергетиктер кудумчузу, 9	46718061,0-46718061,0	1773,42	-«-
22	1591	Кызыл хоорайның Ленин кудумчузунда 70 дугаар хөй аал чурт-таар бажында чурт-талга квартиралары	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 70, кв. №18, 21, 22, 39, 40, 42, 44, 45	-	427,10	-«-

Республиканың өнчүзү болур Тыва Республиканың бюджетинче кирген акша-хөреңгини, материалдыг үнелиг чүүлдерни күштүг болуп турар хоойлужудулгага дүүштүр ажыглап, Тыва Республиканың саң-хөө болгаш бюджет хайгааралын чорудар албанның күүседир ажыл-херээниң Административтиг регламентизинге өскерилгелерни киирериниң дугайында

2009 чылдың июль 27 № 364 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың хоойлужудулгазын Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле дүүштүрер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның өнчүзү болур Тыва Республиканың бюджетинче кирген акша-хөреңгини, материалдыг үнелиг чүүлдерни күштүг болуп турар хоойлужудулгага дүүштүр ажыглап, Тыва Республиканың саң-хөө болгаш бюджет хайгааралын чорудар албанның күүседир ажыл-херээниң административтиг регламентизинге өскерилгелерни киирериниң дугайында» доктаалы-биле бадылаан Административтиг регламентиге дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 2 дугаар пунктунун чеди дугаар абзазын уштур;

2) 8 дугаар пунктунда «үндезилээн доктаалдарны» деп сөстөрни «албанның саналдары» деп сөстер-биле солуур;

3) 9 дугаар пунктунда «кварталдың» деп сөстөрни «чылдың» деп сөстер-биле солуур;

4) 42 дугаар пунктунун ийи дугаар абзазында «(девискээр органы)» деп сөстөрни уштур;

5) 57 дугаар пунктунун ийи дугаар абзазында «2003 чылдың февраль 14 «Тыва Республиканың девискээринге административтиг харысалга дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 2.1 чүүлүнүн 2 дугаар пунктузу-биле» деп сөстөрни «күштүг бооп турар хоойлужудулга-биле» деп сөстер-биле солуур;

6) 68 дугаар пунктуну дараазында эдилге-биле илередир:

«68. Ревизия (хыналда) актызының түңнел кезээ ревизияның (хыналданың) дугайында каттыштырган медээни база бюджеттерни айтыпшыаан, хынаан акша-хөреңгиде илеретинген хажыдышышкыннарның муң-муң рубль түңүн, чыл аайы-биле хувааганын болгаш акшаландырышышкынның, ол ышкаш хевир аайы-биле бөлүктөп, мөөңнээнин, саң-хөө чарыгалының хажыдышышкынның хевириниң ниити түңүн айтыр. Тускай сорулга-биле чараан бюджет акшаларын Россия Федерациязының бюджет чарыгалының кодтар аайы-биле классификациязын көргүзөр.»

7) 84 дугаар пунктуну дараазында эдилге-биле илередир:

«84. Ревизияның (хыналданың) актызын шупту капсырылгалары-биле ревизия айыткан кижиге ревизия (хыналда) төнгөн хүннүн соонда 5 хүнден орай эвес үе дургузунда киирер.»

Ревизия (хыналда) материалдарының чет-челээшкенинин, дамчыдылганының, даңзылаашкынының болгаш шыгжаарының чурумун албанның удуртукчузу чорудар.

Эрткен ревизия (хыналда) соонда-ла, ревизияның (хыналданың) түңнелдеринин дугайында медээни ревизия төнгөн хүнден эгелеп, 30 ажылчын хүн дургузунда белеткээр болгаш Тыва Республиканың Чазааның Даргазынче чорудар.

Бюджет хоойлужудулгазының бараан чедирер чагыгларны чедирер хоойлужудулганың, ажилдарны чорудар, күрүнениң болгаш муниципалдыг хергелдерни чедирер талазы-биле хажыдышышкыннарны илереткен болза, 10 хонук дургузунда шупту материалдарны эрге-хоойлу камгалаар органнарже дамчыдар.

Материалдарны долдурга, эрге-хоойлу камгалаар органнарже дамчыдарда:

эрге-хоойлу хажыткан таварылгаларның уjur-чөвүн кысказы-биле тайылбырлаан албанның удуртукчунун холунун үжүүн салган бижик;

ревизия (хыналда) актызының бүзүрөткен хоолгазын, азы эрге-хоойлу камгалаар органнарның саналы-биле хыналданы чорудар дээн таварылгада – чурум езугаар долдурган болгаш ат салган актының бодун киирер;

эрге-хоойлуну хажытканын бадыткап турар ревизияның (хыналданың) өске-даа материалдарны (актының капсырылгаларын), аңаа хамаарыштыр эрге-дужаалдыг кижилерин илереттинген хажыдышышкыннар

дугайында тайылбырлары, удур саналдары; бир эвес актыга хамаарыштыр удур саналдар бар болза, хыналда чоруткан кижилерниң бижимел түңнелдери»;

8) 85 дугаар пунктунда:

а) «Албанның удуртукчузу» деп сөстөр-ниң соонда «тургускан ажыл-херээниң хүлээлгелериниң аайы-биле бүрүн эргелерин боттандыраар сорулга-биле күштүг бооп турар хоойлужудулгага дүүштүр административтиг хажыдышышкыннар талазы-биле ажыл-чорудулганы» деп сөстөрни немээр;

б) «Россия Федерациязының Бюджет кодекси-биле, Россия Федерациязының административтиг эрге-хоойлу хажыдышышкыннарының дугайында кодекс-биле (улаштыр АХК), Тыва Республиканың 2005 чылдың ноябрь 20-де үнген «Тыва Республиканың иштинде бюджет чорудулгазының дугайында» №1127-УХ-1 Хоойлузу-биле, Тыва Республиканың 2003 чылдың февраль 14-те үнген «Тыва Республиканың девискээринге административтиг харысалга дугайында» №153 (улаштыр – ТР-ниң Хоойлузу), 2007 чылдың май 15-те Тыва Республиканың Чазааның №605 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың саң-хөө болгаш бюджет хайгаараар Албанның дүрүмү-биле, Регламентинин көрдүнгөн административтиг ажыл-чорудулгаларының аайы-биле» деп сөстөрни уштур;

9) 86 дугаар пунктунда дараазында абзазты немээр:

«Негелде азы айтышкын алганда айыт-тынган үе 30 хонуктан эртпес болур уjurлуг»;

10) 88 дугаар пунктуну дараазында эдилге-биле илередир:

«88. Ревизия (хыналда) чоруткан харыс-салгалыг кижиге ревизияның (хыналданың) материалдарының сайгарылгазының хыналдазын кылыр.»

11) 89 дугаар пунктуну дараазында эдилге-биле илередир:

«89. Негелдениң азы айтышкынның негелделерин күөсетпээнде, күштүг бооп турар хоойлужудулгада көрдүнгөн административтиг харыс-салганың хемчеглерин алыр.»

12) 94 дугаар пунктунда «28.1, 28.2 дугаар чүүлдер, 28.3 дугаар чүүлдүн 11 дугаар пунктунун 2-ги кезээ, АХК-ниң 28.5 дугаар чүүлү, Тыва Республиканың Хоойлузунун 2(1).1, 2(1).2, 2(1).3 дугаар чүүлдер, Тыва Республиканың Хоойлузунун 7.1 дугаар чүүлүнүн 1-ги кезээ-ниң 15 дугаар пунктузу-биле» деп сөстөрни «күштүг бооп турар хоойлужудулга-биле» деп сөстер-биле солуур;

13) 94 дугаар пунктунун ийи дугаар абзацта «23.66 дугаар чүүлдүн 2-ги кезээниң 4 дугаар пунктузу, АХК-ниң 28.3 дугаар чүүлүнүн 1-ги кезээ-биле» деп сөстөрни «күштүг болуп турар хоойлужудулга-биле» деп сөстер-биле солуур;

14) 94 дугаар пунктунун 3 дугаар абзацты дараазында эдилге-биле илередир:

«Албанның удуртукчузу бюджет хоойлужудулгазының, күштүг болуп турар хоойлужудулгага дүүштүр бараан чедирер, ажилдар чорудар, күрүне болгаш муниципалдыг хергелдер талазы-биле чагыглар күүседир административтиг херектерни сайгарар.»

15) 95 дугаар пунктунда «кеземчени доктаадырының дугайында Тыва Республиканың Хоойлузунун 2(1).1 дугаар чүүлү-биле», «кеземчени доктаадырының дугайында Тыва Республиканың Хоойлузунун 2(1).1, 2(1).2, 2(1).3 дугаар чүүлдери болгаш АХК-ниң 7.29 – 7.32 дугаар чүүлдери-биле» деп сөстөрни уштур;

16) 127 дугаар пунктунда «кеземчени доктаадырының дугайында Тыва Республиканың Хоойлузунун 2(1).1, 2(1).2, 2(1).3 дугаар чүүлдери, АХК-ниң 7.29 – 7.32 дугаар чүүлдери-биле» деп сөстөрни уштур.

2. Ук доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

"ШЫННЫҢ" ПОЧТАЗЫНДАН

ТӨӨГҮ-ПОЛИТИКТИГ ЧОГААЛ

Тыва литературага бад-дыткалдыг төөгү-политиктиг чечен чогаал жанрының таваан бистиң улуг чогаалчывыс Монгуш Кенин-Лопсан салган болгай.

Ооң бижээни «Буян-Бадырғы» деп романы ноянны көргөн-билген кижилерниң сактышкыннарынга, документилеринге үндезилеттинген. Бо роман чырыкче үнген соонда, Буян-Бадырғы ноянның дугайында, бүдүн Тыва ону хенертен сактып келген чүве дег, солун-сеткүүлге янзы-бүрү материалдар, сактышкыннар парлаттынып эгеледи. Ол чүнү көргүзүп турарыл дээрге төөгүгө ат-сураа артып калган кижилерниң омур-хевирин чогаалга чуруптарга, чоннуң бодунуң төөгүзүңгө сонургалы оттуп келген.

Чогаалчы Кенин-Лопсанның эгелеп кааны Буян-Бадырғы ноянның дугайында тема оон-даа улам делгемчип, улам-на ханылап, дамна калбарып турар. Төөгү номнарынга деңнээрге, чечен чогаал номнарының күжү ол хире улуг. Ону Шаңгыр-оол Суванның «Хемчик нояны» деп тоожуун номчааш база катап эскерип көрдүм. Бо тоожуда Буян-Бадырғы ноянның омур-хевирин улам тодаргай, тоожунуң болушкуннары аңгы-аңгы кожууннарда, Моолда, Россияда, Кыдатта, Гонконгта безин болуп турар кылдыр бижиттинген. Ол дээрге Буян-Бадырғы ноянның тоожуда уран чечен омур-хевирин чуруп көргүскен аргазы деп билдим. Тоожунуң маадырларының барык шупту

аттары Тываның төөгүзүнде билдингир кижилерниң болуп турар. Иннокентий Сафьянов, губернатор Пильц, амбын ноян Комбу-Доржу дээш, төөгүдө ады билдингир кижилерниң омур-хевирин тыва литературада чүгө «Хемчик нояны» деп тоожуда чураан. Бо-ла маадырларның аразындан Агбаан депшиниң омур-хевирин дыка сонургадым. Агбаан дээрге «Тываның төөгүзү» деп номда каш-ла домакта кирген кижиле болгай. Тываның Россияга каттыжарының талалакчызы, хаанның орус эрге-чагыргага турган. Ону амбын ноян Комбу-Доржунуң талалакчылары адып каапкан деп сөөлүндө номчаан бис.

Тываның Россияга каттышканының оруу бо тоожуда бижиттинген эрткен чүс чылдың эгезинде болушкуннардан эгелээн. Агбаан-ның салым-чолу кончуг берге болган дээрзи «Тываның төөгүзү» деп номда билдингир. «Хемчик нояны» деп тоожуда ону уран чечен арга-биле чураанындан оон салым-чолу улам коргунчуг апарган.

«Хемчик нояны» деп тоожунуң маадырларын шуптузун бижиири болдунмас. Бо тоожунуң сюжеди эрткен чүс чылдың эгезинде болушкуннарда дүүшкөк, ат-сывы төөгүдө билдингир кижилер-биле атташ маадырларның омур-хевирин бүзүренич.

«Буян-Бадырғы», «Хемчик нояны» дээн ышкаш төөгү-политиктиг чечен чогаалдар тыва литературага немежи-ла турар болзун!

Александра МОНГУШ,
хоочун башкы.

Кызыл хоорай.

КАЯА-ДАА АЖЫЛДААНДА

Сергей Маадырович Намзырай кара чажындан ажылга кызымак, бир-ле чүвени сонургаан чоруур кижиле. Школа соонда Агар Арзы аттыг хову-трактор бригадасынга учетчиктеп ажылдап турда, шериг албанынче кыйгырткан. Ыдыктыг хүлээлгезин күүсеткеш, улуг сержант бооп чанып келген. Оон соонда ол Тываның көдээ ажыл-агый техникумунуң зоотехния салбырынче өөренип киргеш, чедишкынниң дооскаш, күрүнениң уксаажыдылган каттыжышкынынга ажылдаан.

Тес-Хем партия райкомунга инструкторлап, килдис эргелекилеп ажылдаан соонда, районунуң белеткелдер конторазынга удуртукчу болуп ажылдап тура, элээн хей нарын ажылдарны чоруткан. Садыг-саарылганы тудуп, чоннуң хереглел барааннарын солчулга аргазы-биле чорудуп, тускай садыгны ажыдып алгаш, Саян ажыр, Минусинск, Абакан хоорайлар-биле ажыл-херекчи харылзааны тудуп, аргадуржулга солчуп, билдиги ажылдап турган.

Кажан рынок экономиказының реформазы эгелей бээрге, 1992-93 чылдарда белеткелчилер конторазынга колбаса бүдүрүп үндүрүп чехти ажиткаш, Би-Хем, Эрзин кожууннарның чонун колбаса, газировка кылыгылары-биле хандырып турган. Кандыг-даа ажылдарга томуйлаткаш, ажылдың хыын доораан тып, чогаадыкчы тура-сорук биле ажылдаар удуртукчу. Эки ажылы дээш хей санның хүндүлел бижиктерин, шаңнал-макталдар-

ның, «Самагалдай суурнуң хүндүлүг чурттакчызы» деп хүндүлүг аттың эдилекчизи, аныяктарның дагыныкчызы, өг-бүлениң быжыг чөлениги. Уругларының иези Зинаида Очур-ооловна эмчи, төп эмнелгениң дээр дээн ажылдыг эмчи болуп, хей-ниити, уран чүүлдүн хоочуну. Төлептиг ажы-төлдү өстүрүп кижизиткеннер, ажы-төлү — дөртээлдирзи дээди эртемни чедип алган, үш кызы авазының изин истеп, эмчилер болган, оглу ачазының копкаш-биле көдээ ажыл-агыйның дээди эртемниң специализи — агроном. Улуг уруу Саида — республиканың уруглар эмнелгезинин кардиологу, ортун кызы Сырга — төп эмнелгеде стоматолог база бир оглу Сергей — чагырга черинде чер комитетинин удуртукчузу.

Сергей Маадырович хүндүлүг дыштанылгаже үнзе-даа, чоокка чедир көдээ ажыл-агый эргелелинге кол специалист бооп ажылдап турган. Хостуг үезин хоомай эртербес: ажы-төлүңгө бажың-балгатты тудуп, тудуг-суурну хөгжүдеринге үлүүн кирип чоруур.

Чонну тудуг материалы-биле хандырып, тускай чехти ажыдып алгаш, суурда ажылчын аныяк оолдарны аңаа хаара тудуп, ажылдадып турар. Өскөн-төрээн бойдузунга ынак, үргүлчү каттап, тооруктаарынга сонургалдыг, аныяк-өскөнни чер-чуртунга ынак, хумагалыг болурун чагып, сургап чоруур идепкейлиги ичи.

Клара ЧИҢМИТ.

Тес-Хем кожуун.

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАР-ДЫР

«Тыва чоннуң куда езулалыга хамаарыштыр» хоойлужудулга төлөвилелин «Шын» солундан номчааш, кончуг чүүлдүзүнүп, бодумнуң бодалымны бижидим.

Шаг-шаа-биле турбас дижир. Тыва чоннуң куда-шайлалга езулалы үе айы-биле өскерлип, хөгжүп турган. Бир кезек, 70-80 чылдарда, комсомолчу кудаларны база практикап тургулаан. Ам сөөлгү үеде кижилерниң мөзү-бүдүжү, иштики делегейиниң арай делгем эвезинден азы байыргаар, улуг тураланыр байдалдан ийикпе, өгленип турар аныяктарның аразынга багай салдарлыг болбазын дээш мерген угаанныңлар эскергеш, куда эрттирерин эде көөр, тускай хоойлу-дүрүмгө үндезилеп эрттирер деп эгелээни дыка-ла эки-дир.

Куда-дой кижилерниң чуртталгазында чаңгыс катап эртер болганда, ол кымга-даа аарышкылыг, дүвүрелдиг, өре-ширелиг артпас ужурул. Амыдыралда болгулаан кудалардан ийи чижекте кирип көрейин.

Өгленчир дээн оол, кыс боттары таныжып-тычып алган чаптанчыг, арыг сеткилдиг аныяктар болган. Оолдун ада-иези рынок эгелээр-ле, коммерцияже кирген бай-шыдалдыг улус. А кыстың ада-иези күрүнеде ажылдап, ажы-төлүн эртем-билигге чедирип алыр дээш кызыл чурттап чоруур, уруглары кайгамчык ажыл-ишчи, мөзүлүг, орлан-кежээ улус. Кудашкылар тыныжып дугурушкандан бээр

элээн каш айлар эрткен. Байырлыг шайлалганың хүнү кээрге, оолдун авазының негелдези элээн нарыдай берген. Түннелинде, оларның аразында эп-найыралы баксырап, билчишкын чок апарган. Уруунуң сеткил-сагыжын хомудатпас дээш, ада-ие мерген угаанның болуп, ол үени шыдажып эрткен. Культурлуг, бай-шыдалдыг кудалары куда соонда байырлашпайн-даа, олчаан «арлы» бергеннер.

Ийиги чижек. Светлана Ивановна оглу өскелерден дора эвес болур ужурул деп бодал-биле, 350 муң рубль чээли алгаш, кудага белеткенип эгелээн. Кудалар «уруу дээш» 10 ужаны салырын негээн болган. Ам канчаар кудаларның негелдезинден эртер эвес, чээлиниң шаа-биле са белеткенгеш, байыр-дойну кончуг эки эрттиргеннер. А оолдун ада-иезиниң амгы үеде байдалы нарыыдаан. Бирээзи кызырлдага таварышкан, өг-бүлө бюджетиниң эвээжээнинден, чээли дээш төлээшкыннерниң бергедеп келгениннен авазының «кадыы» баксыраан...

Шаг мындыг байдалда чедип келген куда езулалдары келир үеде чурттаар ажы-төлге та кандыг салдарлыг болур. Куда-дой, шайлалга дээш, хей малды өзээр дыка берге апар чыдарын үе көргүзүп тур ышкажыл.

Элээн каш чылдар бурунгаар Өвүрнүн Торгалыгга чурттап турумда, шайлалгага хей эт херек турган. Чүге дээрге ынчан амгы үеде дег хей садыглар, элбек бараан чок турган. Чоннуң хою эңмежок, ону өзеп билир аныяк-даа, улуг-даа эр кижилер хей. Ногаа үнмес, чимис аймаа хаая көстүр кыдыг черге чалап алган хамык чонун хүндүлээр, тоттурар арга — амданныг дүлген эт турган. Амгы үеде тускай шайлашкын эрттирер аяк-савалыг, поварларлыг кафе, столовая дээш, хуу черлер кожуун, суур бүрүзүнде бар. Ынчангаш куда езулалын бүгү кижилерге дең кылдыр бөдүүнчүдерин үе негеп келген чугула айтырыгларның бирээзи деп санаар мен.

Ол ышкаш чок болган кижини сөөлгү орукче үдээриниң езу-чурмунуң төлөвилелин ам-даа көвүдөдир парлап, чонга тарадыры чугула. Чон ортузунда арагаже сундугушкун ханылап бар чыдарын дүвүрел-биле чугаалап, бижип турза-даа, оон огулуп түннел үнмейн турар деп бодаар мен. Ол кижилер бүрүзүнүң сагыш-сеткилинден, кожуун, суурларда, хоорайларда хей-ниити организацияларының идепкейинден, удуртукчу, специалист кадрларның билдиги мергежилден болгаш демниг хөдөлүшкүннелден хамаарылгалыг деп санаар мен.

Нина СЕРЕНОТ.

Кызыл хоорай.

Өөредилге черлеринде

НОМ-БИЛЕ ТАНЫШКАН

дээш ном саңының ажылдакчыларынга өөрүп четтиргенин илереткеш, бодунуң чогаадыкчы ажылының дугайында таныштырган. Колледжтин сургуулдары: «Аа, бистиң манап турган чогаалчывыс бистиң не башкывыс ышкажыл, бис билбейн чораан-дыр бис. Аравыста шүлүк-даа бижири, шыдыраа-даа ойнаар уруглар бар болгай, олар амыраан-нар-дыр чогаалчы, шыдыраачы башкылыг» дижи олурганнар.

«Өскүзүндө өлбес» база «Монгольский дневник» (орус дылда) деп сөөлгү ийи ному 2009 чылда Абаканга парлаттыган. Чаңгыс чыл дургузунда ийи номну белеткээш, парладыр деп чүве белен эвес ажыл дээрзин номчукчулар эки билер боор.

«Өскүзүндө өлбес» деп номунда Тываның сураглыг ат-алдарлыг кижилериниң дугайында кыска сактышкыннар болгаш чечен чугаалар база элээн шүлүктөр парлаттыган. З.Ш.Донгак чечен чогаалдар бижири-биле чергелештир шыдыраа ойнаар. Маргылдааларга киришкеш, каш-даа удаа шаңналдарны ал чораанын сонургалдыг кижилер билер. Каа-даа чорааш, бичи-ле хостуг үе тытып

келирге, болганчок-ла шыдыраалап ойнай бээр.

Эрткен чайын, сес айда, Тывада сураглыг Тарыс аржаанынче оруктун бергезинге торулбайн, машина-биле четкен болду. Тываның барыын кызыгаары Мөңгүн-Тайгага өскөн кижиле чөөн кызыгаарда Тере-Хөлдүн агаар-бойдузунун, чонунуң аажы-чаңынын, черлер аттарынын дөмейин чогаалчы эскерип: «Тере-Хөл» деп шүлүүнде:

Агаар-бойдус, арат-чонун
Мөңгүн-Тайгам сагындырды:
Артында-ла хемнеривис
Балыктыг, Каргы атташ боор — деп бижээ.

«Тарыс» деп шүлүүнде:
Демин чаа-ла хүннөп тургаш,
Дымырарты чаай каалтар,
Майгынарны тура хадыыр
Мөңгүн-Тайгам бойдузу дег — дээни солун.

Шүлүкчү З.Ш.Донгактың чогаалдарын номчааш, ук авторнуң тыва дылды, оон чугаа аянын, тыва чоннуң аас чогаалын эки билерин номчукчу эскерип каар.

Галина САНЧАА,
Россияның Журналистер
эвилелиниң кежигүнү.

ӨГБЕЛЕРНИҢ ЧАГЫГ-СӨЗҮН УТПАС

Шаг-шаандан бистиң өгбелеривис тайга-таңдызындан улуг хар-чамга бастырып, ишкээрлеп келген улуг-биче аң-менге дегбес, оларны кээргээр турган. Олар ажы-төлүн өстүрүп, ал-боттары тын очулап чоруур. Тайгаларның оят-сигенин хар база берген, ам канчаар, ишкээр Хемчик арыы оят-сигенин, ижер суглуг, кужурлуг черлерже келгени ол дээр. Аал чоогунга кодан-девискээринге келген амылгы амытаннарга дегбес деп, ажы-төлүн, дөргүл-төрээннерин, ха-дуңмаларынга чагып чораан чүве-дир.

Ол дээрге Бурган чаяаган, кижиле дөмей дириг амытаннар дээр. Ол ышкаш хава ыт биле дисти олар бурган ыды деп ажаап чегерер, ам-даа болза аңчы чораан

хоочуннарывыс чугаазындан дыңнаан мен.

Хорум-Дагның суур үстүңгө чурттап чораан колхозтун аңчылар бригадири хоочун Данчынмай Ондар дээрзиниң чугаазын бичи чорааш, бо-ла дыңнаар мен. 40-50 база 70-80 чылдар үезинде Хемчиктин арыынга кодан болгаш элик, хүлбүс бо-ла халчыл, ояттап чоруур чүве. Чыргакыдан куду алзы баткан аң-менге улус дегбес чораан, ийи-чаңгыс холтак-чазый, чүгө хүнүнде тодуп алырын бодаан улус-ла оларга дээр, улуг улус ол кижиле сөөлүндө эки чүве көрбес деп чагыыр.

Ам бо үеде бо күскү кышты көрүп-ле тур бис, эртен туруп кээрге, хар-ла-хар, ам арта эрип турар, а тайгаларның арга чарыктарын көөрге,

ана доң-дош-ла чүве, мал чиир сигенин өл хар чаггаштын базып алган, оон уламындан-на боор он, чоокта чаа Хорум-Даг школазының 75 чыл болганынга кирип чораан өөрүм, бистиң чер-чурттууус Көк-Хуна оглу Дандар-оол Ооржак дарга-биле суурдан кел чыдарывыска, Терек-Бажы—Хаялыг-Дагже орук кежир бар чыткан чинге аңнарны көрдүвүс, аа-богда, бо чүвөлөргө улус-ла дегбес чүве болза, Хемчик черге өзер-ле чүве-дир ийин деп чугаалажып чоруп олурдувус. Ынчангаш өгбелерниң чагыг-сөзүн утпайн, ону сагып чорза эки. Чер-чуртууустун, оран-таңдыывыстың бурган чаяаган амылгы-ла чүүлдеринге камныг болуп көрээлинер.

Делег-оол КУУЛАР.

Уран чүлдүн кижилери

БИРДЕ ДАШ БОДУ «ЧУГААЛАЙ» БЭЭР...

Чоокта чаа Национал музейге «Төрээн черге тураскаал» деп делгелгениң ажыдышкыны болган. Аңаа чурукчу Юрий Тойбухаа биле даш чонукчузу Юрий Ооржак боттарының ажылдарын делгээн. Кандыг-даа кижиге бодунуң өскөн-төрээн чурту эргим болгай. Ынчангаш бо мастерлер хөй-хөй ажылдарын төрээн черинге тураскааткан. Делгелге үезинде Национал музейниң ажылдакчылары чурукчулар-биле чогаадыкчы ажил-ижинге хамаарыштыр чугааны кылып, интервьюну алган. Ону номчукчуларывыска сонургаттывыс.

Юрий Даржаевич ООРЖАК
— Тываның Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү, школагы чылдарындан-на даш чонукчузу, 1990 чылда ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү.

мастерлеринден айтырып, арга-сүмезин ап турган мен. Чижээлээрге, Дондук Дойбухаа арга-сүмезин берип турду. Скульптор Товарищ-тай-биле база ужурашкан мен, ынчан ол мрамордан Степан Сарыг-оолдун омур-хевирин кылып турду. Мрамор-биле ажилдап болур чүве-дир деп чүвени ынчан бир-ле дугаар көрүп сонургааным ол. Мрамор кадыг бе азы чонар-даш

солун болур чораан.

— Тываның аң-меңин, мал-маганың дөзгезиниң дүрзүлериң чонар-даштан чазап каапкан боор силер аа? Кандыгызы белең болур ирги?

— Чамдыкта чонар-дашче көрүп алгаш, чүү үнүп кээрин бодун билип каар сен. Чамдыкта чүү үнүп кээрин даш боду-ла «чугаалай» бээр. Дашты көрүп билиринден, чогаадыкчы көрүштен хамааржыр. Бирде саат чок болу бээр, бирде чыл чылы-биле-даа ажилдаар апаар. Сагыш-сеткил өөрүш-

ажыглап кылган силер?

— Кап деп адаар материал бардыр ийин. Ол дээрге хадын-дыр. Хадындан кылган чүүлдер дыка чараш болур. Хадыны эккелгеш дыка үр кургадыр. Чыл иштинде азы 3 чылда болза улам эки.

Юрий Салчакович ТОЙБУХАА
— ус-шевер даш чонукчузу. Бай-Тайга кожунунуң Кызыл-Даг суурга төрүттүнген. Тываның Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү.

— Уран чүлдге басы-

— Училищениң чурулга салбырынга өөренип тургаш кандыг мергежил чедип алдыңар?

— Баштай шимелде факультетинге өөренип турдум, а сөөлүнде черчение болгаш чурулга башкызы бооп доостум.

— Сөөлүңүң уран чүлдүң өске хевирлерин канчап сонургай берген силер? Чижээлээрге, шка-тулкалар кылып, тыва эт-сеп ус-дарганнап аан.

— Ус-шевер, ус-дарган салым-чаянныг улустарның аразынга кире бергеним менээ кончуг эки, ажыктыг болган болдур ийин. Ол Кызыл-Дагга болган чүве. Ында хөй кези мээң дөргүл-төрелдерим чурттап турар. Мен ол ус-шеверлер-биле дыка үр кады ажилдап келдим. Оон бээр-ле сонургалым өшпээн.

— Арат шөлүңге Мани Хуртунуң тудуунга киришкен болгай силер. Аңаа шимелде кылып база ус-дарганнап турган силер бе?

— Бистиң бөлүүвүске хөй кижиге турган. Бистер колдуунда-ла эскиз-тер-биле ажилдап турган бис. А мен чурукчулар бөлүүн удуртуп, ус-дарганнап турдум.

— Ам чүңү бүүдүрүп, чүңү кылып тур силер?

— Ам Тыва бижектин ус-дарган каасталганын кылып тур мен. Аңаа те-чуңманы сийлибип кылып. Бижектин бир талазы дыка чидиг, өске талазы шапты. Хөй соярга, бизи эътке дегбейн, чүгле кеш адаанга чоруур кылдыр. Тыва бижектин бир тускай онзагайы ол-дур.

— Бодуңарның ажылдарыңарга сеткилицер хапкан бе? Азы чүңү четпезил?

— Бодумнун ажилдарымны үнелээр мен. Сеткилимге кирип турар. Багай эвес деп бодаар мен. Бажымда чаа-чаа бодалдар ам-даа хөй. Олар дээш ам-даа ажилдаар мен.

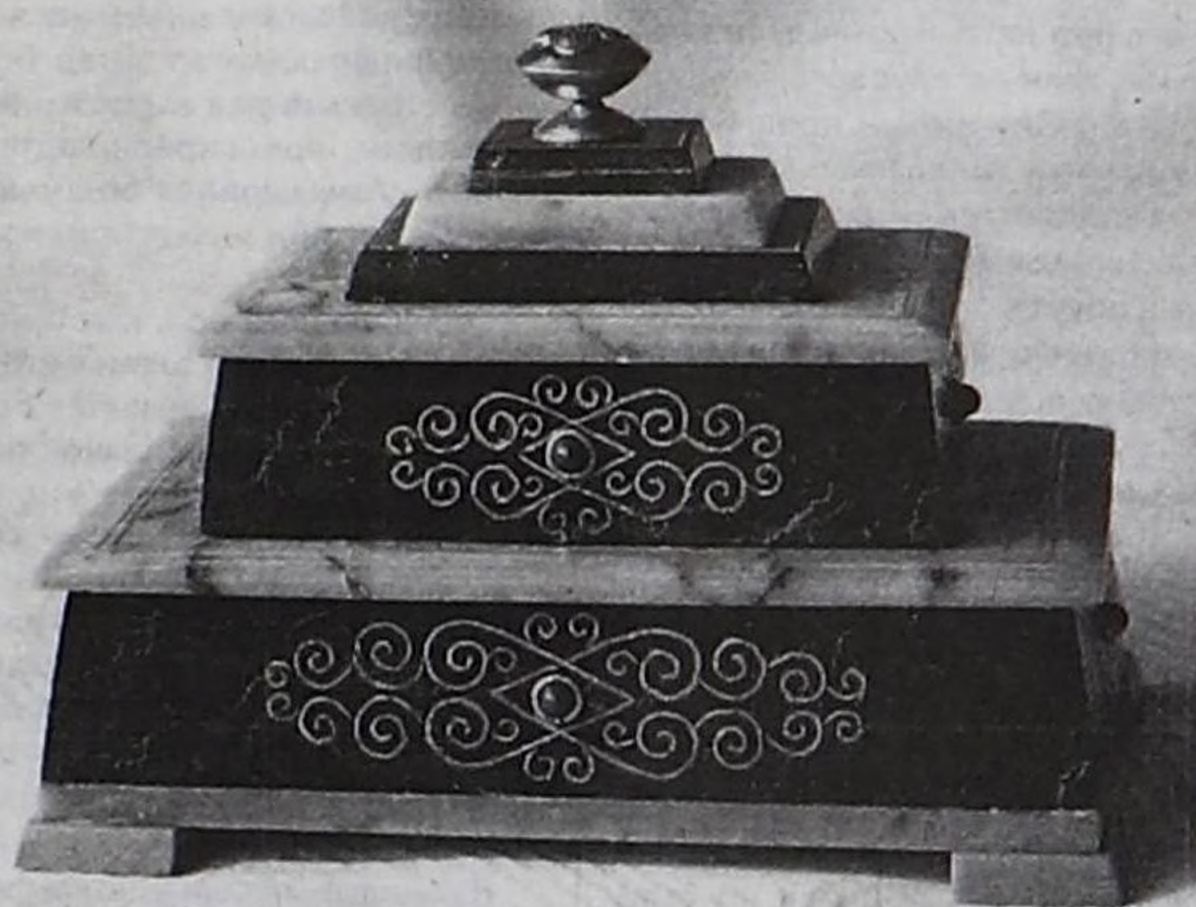
Александр ХЕРТЕК,
уран чүүл килдизиниң эргелекчизи.

Мария МОНГУШ,
информация-аналитика килдизиниң кол специализиниң хүлээлгезин күүседип турар.

Чуруктарны Национал музейниң архивинден алган.

Юрий Ооржактың серпентениттен кылган аҥды.

Юрий Тойбухааның чазап кылган ажылы.

— Даш чонар чурукчу болур күзел силерге канчап тылтып келгенил, Юрий Даржаевич?

— Бир катап Кызылга келгеш, музейге даш чонукчуларының ажылдарын көргөш, аажок сонургаан мен, ооң соонда-ла боор, шенеп көөр-дүр деп бодай берген мен.

— Силерни даш чонарыңа өөредип турган бе, азы боттарыңар өөренип алган силер бе? Дагыныкчы башкыңар турган бе?

— Чок. Бодум өөренип турган мен. Ынчалза-даа Тываның улуг

ышкаш чымчак бе дээрзин билбес турдум. Чээрби дөрт харлыг турган мен, дыка-ла хөйү билбес турдум. Чыл келген тудум, чоорту чонар-даш-биле ажилдаар дуржулгам улгадып орган. Оон бээр ам 50 чылдар эрте бергенин безин эскербейн бардым. Сактырымга чоокта чаа-ла чээрби дөрт харлыг турган ышкаш болдум. Даш чонукчузу апаар мен деп бодавайн-даа чораан мен. Школага күш-ажыл кичээлинге ыяштан дүрзүлөр чазап турдум. Сандайлар, самолеттар кылып. Ынчан аът дүрзүзүн ыяштан чазап кагдым. Чонар-даштан дүрзүлөр чазарга база дыка

кү-маңнайлыг-ла болза, ажилдың шынары база эки болур.

— Юрий Даржаевич, кандыг даш-биле азы ыяш-биле ажилдаар-дыр силер?

— Мен серпентенит деп даш-биле ажилдаарыңа ынак мен. Ол даштан дүрзүлөр чонарга дыка чараш болур. Кызыл чонар-даштан дүрзүлөр-даа дыка онза чараш болур. Ынчалза-даа ону тып алыры кончуг берге. Ол чонар-дашты кайыын тып алырын билбес турдум. Угбамның өөнүң ээзиндилээримге, харын ол эккеп берип турду. Ам өске даш-чонукчулары-биле эвилелдежи алгаш тып ап тур мен.

— «Хуреш» деп скульптураны кандыг ыяшты

мыңар чүдүң эгелээниң?

— 4 класска өөренип тургаш, Хертек Коштаевич Тойбухааның удуртуп турганы «Чонар-даш» деп бөлгүмүңге кирип алдым. Бистер хөй кезиивис аңаа өөренип турган бис. Валерий Окпан-оолович, Багай-оол дээш, өскелер-даа. Орту-мак школаны дооскаш, Кызылдың уран чүүл училищениң чурулга салбырынче кирип алдым.

1983 чылда уругларның чурулга школазынга башкылап, Кызылга суй белектер кылып ус-шеверлерниң чанынга ажилдап турдум. 1988 чылда Ак-Довурак хоорайның даштыкы омур-хевириниң каасталга-шимелдизин кылып, эш-өөрүм-биле кооперативти ажиттым.

Медицина айтырыглары

ӨӨРЕНИП, ШИИТПИРЛЕП КӨӨРҮ ЧУГУЛА

2008 чылда национал төлөвилелдер чөвүлелиниң президиумунуң дамчытканы-биле алырга, регионнар болгаш муниципалдыг медицина албан черлеринге чүрек-дамыр аарыгларын эмнээр төптөрни төлөвилел аайы-биле тудуп эгелээрин планнаан. Ол езугаар РФ-тиң субъект бүрүзүңге чүрек-дамыр аарыгларын эмнээр төптөражыттынар. Ол дээрге аарыг кижини баштайгы 3 шак иштинде эмнелге албан черинге дүрген чедирериниң болгаш дузалаарының аргазы-дыр. Ук төлөвилелди боттандыра-биле, Россия Федерациязы 2008 чылда 3,6 миллиард рубльди, ооң иштинде 12 субъектиге 2,9 миллиард 731 миллион рубльди медицина дериг-херекселдери-биле федералдыг эмнелге албан черлерин дерири-биле үндүргөн.

«Статистика езугаар алырга, өске аарыгларга деңнээрге, чүрек инфарктызы болгаш баш мээзиниң insultуундан хөй улус чок болуп турар. Амгы үениң медициназы чүрек-дамыр аарыгларын эмнелтер апарган, чүгле аарыг кижиге чер-черлерге шынарлыг болгаш үезинде дузаны чедирерин чедип алыры кол сорулга.

Өске регионнарда 30-40 минут иштинде транспорт-биле аарыг кижини эмчи албан чериниң чүрек-дамыр аарыгларын кезип эмнээр салбырынга чедирип, хан-дамыр органның кезишкенин чорудуп эгелээн. Чүгле Тывада ооң чогу чүрек-дамыр

аарыг кижилерге бергедээшкенин таварыштырып турар.

Статистика аайы-биле, РФ-те чүрек-дамыр аарыглары шупту аарыглар аразындан өлүмгө чедирип болур талазы-биле бирги черде азы 56,6 хуузу. Тыва Республикада ол көргүзүг база дөмөй — хан-дамыр аарыглары бирги черде. Тывастаттың сан-чурагайы-биле алырга, 2006 чылда 1319, 2007 чылда 1285, 2008 чылда 1276 кижиге хан-дамыр аарыгларын аарааш чок болган, оларның чартык кези ажилдаар хар-назылыг кижилер.

Тывада инвалид байдалче 2006 чылда — 639, 2007 чылда — 424, 2008 чылда — 511 кижиге кирген, оларның чартык кези база-ла ажилдаар назылыг улус.

Бо сан-чурагайларны көөрге, чыл бүрүде ниити назынывыс кыскалап, ажилдаар назылыг чурттакчы чон эвээжел, оларның аразында шыырак эртемниг кадрларывысты база чидирип турар бис — ол чурттуң экономиказының сайзыралыңа багай салдарны чедирип турар.

Чүрек-дамыр аарыгларының 80-90 хуу-

зунда атеросклероз азы дамырларның ишти чингелеп, кадып эгелээр аарыг тергидеп турар. Артканы: төрүмелинден болгаш чурттап эрткен назынында тыптыр чүрек-дамырның кемнери, буттарның дамырлары алгыыр болгаш оон-даа өске аарыглар-дыр.

Хан-дамыр аарыы — атеросклероз-биле аарывас деп бодаар болза, таакпылап, арага ижерин шеглээр, эртенниң-не чүгүрүп-шошкуп, сула шимчээшкенин кылып, холестерини эвээш кемнер чири, ол дээрге мал-маганның чаан чириин эвээжедир, балык аймаа болгаш ногаа, кат-чимисти кемге хөйү-биле ажыглаары-дыр. Эртем-биле шинчилээрге, таакпы хан-дамыр системазынга багай кол салдарны чедирип турар, а эмне-дип турар аарыг кижиге таакпылаарын кагбас болза, эмнээшкени кандыг-даа дуза чедир-безин билзе чогуур. Атеросклерозтан хан базыышкыны улгадыр азы гипертония атеросклерозун тывылдырар. Ол аарыглар баш мээзинге insultап азы чартыктай бээр-дир, ол чүректин инфарктызынга чедирер. Ынчангаш хан базыышкыны улуг улус эмчилерниң бижи берген эмнерин үезинде ижи-

кезээде ханының базыышкынын хыналдага алыр ужуруг. Чүрек-дамыр кемнери бол-базың деп бодаар болза, ада-ие болур аныктар арагалап, таакпылап, наркотиктер ажыглап, шээр аарыглардан камгалааныр болза эки. Ону сагывас болза, чаш төл кемниг төрүттүнериниң уржуу тургустунар. Чүрек-дамыр кемнериниң 75 хуузу ревматизм деп аарыг тывылдырар. Ук аарыг-биле аарывас деп бодаар болза, аңина болгаш ыжык аарыгларын үезинде эки эмнедири чугула.

Үстүнде сан-чурагайлардан алгаш көөрге, бистиң республикага өске регионнар ышкаш чүрек-дамыр кезер тускай салбырны ажыдары чугула айтырыгларның бирээзи. Бир эвес салбырны ажыдыптар болза, республиканың чурттакчы чонунуң ортузунга өлүп хораар болгаш инвалид байдалга чедирер чоруктар чавырлыр, тыва нацияның назы-хары узаар деп санаар мен. Тывадан чылдың-на 300 хире кижиге чүрек-дамыр аарыгларын сонгаар хоорайларга шинчиледип эмнедири-биле чоруп турар. Тускай салбыр Тывага ажиттынып кээр болза, аарыг кижилерни маңа-ла эмнээр арга тургустунар.

Росси КУЖУГЕТ,
республика эмнелгезиниң хан-дамыр аарыгларының талазы-биле кезер эмчи, аныяк эртемденнер аразында Чазак Даргазының грантызының эдилекчизи.

Чогаалчы Монгуш Доржунун 70 харлаанынга

ОНЗАГАЙ САЛЫМ-ЧАЯАН

1958 чылдың июнь айның 25-27 хүннери... Ол хүннер мээң амыдыралымда кажан-даа уттундур-бас үелер болуп артып калган.

Ол хүннерде республиканың школачыларының турисчи следу кайгамчык чараш оран — Кара-Хаак суурнун чоогунда арыгга болган. Чаа-Хөл райондан Ак-Туруг ортумак школазының өөреникчилери слетка келген бис. Мен ол чылын сески классты дооскан турган мен. Бистин удуртукчу башкыыс — Василий Опаевич Өлчей. Мен моон мурнунда-ла «Сылдысчыгаш» солунунга бичи чүүлдер бижиптер, ында-хаа шүлүктөрү-даа шорбалаптар турган мен. Ол үеде «Сылдысчыгашка» доктаамал шүлүктөри парлаттынар Өвүр оолдары Владимир Серен-оол биле Монгуш Доржуну аажок эки билер турган мен. Шак-ла ынчан, ол хүннерде, Өвүрнүн өзүп олурар чогаалчылары Тываның сураглыг шүлүктүлери үстүнде адааным ийи эштерим-биле таныжып ужурашканым ол. Оон бээр чартык чүс чыл эрте бергенин бо хүн бодап олур мен.

1964 чылдың август айның сөөлүгү хүннери. Москвага дээди өөредилге черинге өөренири-биле Кызылдың автовокзалындан кезээки шакта автобуска олурупкан мен. Чүгле автобуска кирип келгеш, олудумга олурупканымда, эштерим Владимир Серен-оол биле Монгуш Доржу бо чүктүп кирип келди. Ол үеде Владимир Серен-оол Ленинградка театр институтунга, Монгуш Доржу Москвага М.Горький аттыг литература институтунун ийги курузунга өөренип турганнар. Шак-ла ынчан Кызылдан Мос-

квага чедир чаңгыс автобуска, чаңгыс поездиге 4-5 хонук дургузунда кады чоруп келгеш, Тываның бо кайгамчык салым-чаяанның оолдары-биле улам хандыр таныжып алыр аргалыг болган мен.

1968 чылда үжелээн институттарны доозуп, дээди эртемниң шынзылгаларын холга алгаш, төрөөн Тывавысче ээп келгилээн бис. Монгуш Доржу келген дораан-на «Шын» солунун культурга килдизинге чаңгыс чер-чурттуу чогаалчы, журналист Тюлюш Кызыл-оолдун удуртулгасы-биле ажылдап эгелей берген. Монгуш Баяновичиниң чогаадыкчы ажыл-ижи оон эгелээн деп дидими-биле чугаалап болур мен.

Хүндүлүг номчукчу! Мен чогаалчы, шүлүктүчү Монгуш Доржунун чогаалдарының эң ынак номчукчузу мен. Москвага өөренип тургаш бижээн шүлүү «Шын» солунга үнүп кээрге, ийи катап номчуй каапкаш-ла, шээжи-биле доктаадып алган мен. Оон эге одуруглары мындыг: Тыным болур ынак чери, Тывамда ам караңгы дүн, Межегейде саанчы кыс, Мени дүжөп удуп чыдар...

Чогаалчы, шүлүктүчү эжимниң чогаадыкчы салым-чаяанын, мерген угаанын кайгап ханмас чораан мен. Мен бо бичи чүүлүмге оон чогаалдарыңа, шүлүктөриңе сайгарылга кылыр деп бодавайн тур мен. Шынап-даа болза аңаа сайгарылга кылып, үнелиг чаңгыс сөс чугаалаптар шаам кайда боор!

Монгуш Баянович Доржу-биле дөртөн чылдарда эдержип, экибакты деңге көрүп, бар-чогувусту алчып-бержип, студентилеп чораан чылдарывыста чаңгыс орунга кады удуп, аштап-суксап-даа чораан бис. Ынчангаш бот-боттарывысты кончуг эки билчир, ажит-чажыт чогу-биле чугаалажыр чораан бис. Мээң бодалым, үнелээшкиним-биле алырга, Монгуш Баянович кайгамчык биче сеткилдиг, хүндүлээчел, экииргек, дузааргак кижжи чораан чүве, а угааннын чүү дээр!

Ам-на чогаалының дугайында чугаалаксаан бодадарымын ажыдыптайн. Монгуш Доржунун ажилдап-чурттап, чогаал бижип чораан чылдары, үелери мээң бодалым-биле аңаа кончуг берге чылдар турган. Ол литература институтун дооскан кара чаңгыс кижжи Монгуш Доржу турган. Тываның хоочун чогаалчылары С.Сарыг-оол, С.Пюрбю, Ю.Кюнегеш, К.-Э.Кудажы суглар ону деткип, арга-сүмени берип турганы чугаажок. Ынчалза-даа шала молдургажык чогаалчылар аңаа адааргап, оон чогаадыкчы ажылынга шаптыктаар, оон оруунга доора чудук салырын кызыдып турганнар. Шак ол бөлүктүн төлээлери бөгүн ону ажыг суг-биле сугара каапкаш, даартазында албан черлеринге «ол ромбиктиг» (дээди эртемниглерниң хөрөк демдээ) чогаалчылар ында-мында элең-тендиң чорду — деп, ажылындан үндүртүр сорулгалыг хемчеглерни чорудуп турганын сөөлүндө эскерип кааш, меңээ чугаалап олурар кижжи.

Өске-бир айтырыг: чурттаар оран-сава. Ол Кызыл хоорайга

чээрби ажыг, барык үжен хире чылдарда доктаамал чурттаар бажың-балгат чок, аалчылар бажыңнарынга, чоок дөргүл-төрелдериниң, ырак-чоок таныш-көрүштериниң бажыңнарынга хонуп-дүжүп чурттап келген. Кызылга ажылдап-чурттай бергеш-ле, хоорай чагыргазынга бажың алырының ээлчээнге туруп алган турган. Ынчалза-даа... хоорайның чагырга чери, хоорайның партия комитеди мындыг онзагай салым-чаяанның кижжи-ке кичээнгей салбайн барган.

1987 чылдың январь айның беште Ленинградка ийи ай хуусаалыг билиг бедидер курсче бар чыда, Кызылга ужуражырымга:

— Пролетарская кудумчузунда республиканың хергелекчилер нителелиниң ниити чуртталга бажыңыңа 1986-1987 чылдарны уткудум, эжим. Мээң сөөлүмде-даа бажың ээлчээнге туруп алганардан чамдык улус бажыңнары алгылап алдылар. А мээң адымны «оюп» эрте бээр даргалар-дыр — деп олурар кижжи.

Бо хире үр хилинчектенип келгеш, ол чүгле тозан чылдар үезинде, бурган өршээп, чурттаар оран-савага чедиген кижжи.

Ам бодап орарга, шынап-ла, ол үеде Кызыл хоорайның чагыргазы, хоорайның партия комитеди болгаш оон-даа үстүкү органнар мындыг онза салым-чаяанның чогаалчының ажылынга таарымчалыг байдал тургузуп бербээни болгаш ол хире салым-чаяанны үнелеп көрбээни дыка-ла хомуданчыг-дыр. Езулуг үе-шаанда кичээнгейге алдынмаан салым-чаяан-дыр.

Маадыр-оол ДАНЗЫН.

Кызыл хоорай.

ӨВҮР ЧЕРДЕН ЫРЛАП ҮНГЕШ...

Монгуш Доржу Өвүр кожуунун Солчур девискээри Моол-биле кызыгаарда Таргыжык деп ойттуг-суглуг, аң-меңгир, кат-чимистиг черге хөй ажы-төлдүг аңчы, дарган арат Ондар Баянның өг-бүлөсүнө ийи дугаар оглу болуп төрттүнген. Оон ада-иези Солчурда Улуг-Кара-Сугга көжүп кээрге, аалдарывыс кады-кожа чурттап чорду. Авазы Бора-Шай чурттуг Монгуш Долума угбай. Оларның улуг уруу Монгуш Көшкендей, өске кыстары Кушкаш, Анчимаа, Дарья, хеймер дунмазы Тимур — алышкылар, угбашкылар кончуг демниг, эптиг-найыралдыг, ажыл-агыйжы улус. Кыс дунмалары шупту кооперация шугумунга ажылдап, садыгжылап, поварлап чорду. Ачазының шола адын Баян-Дарган дээр. Аңаа чүнү-даа кылдыртып кээрге: «Ол-даа белен чүве-дир» дээр турганын улуг улус ам-даа сактып чугаалажыр. Монгуш Доржу ачазының адар-дүүрге боозун тудуп алгаш, тарбаганнаар, динчээр, койгуннаар кижжи. Чогаалдан аңгыда, бир сонургалы аң-мең чорду.

Доржу Баяновичиниң авазы Долума угбай биче сеткилдиг, эвилең-ээлдек кижжи чораан. 1949 чылда кызыл-даван чыгыгы майтак идиктиг оглун Солчурнун Дөргүн-нерден школаже үдээнин дыка эки билер мен. «Эртем-билиг өртем-чейин кызыл-даван эгелээн мен» деп шүлүктү боду бижип каан болгай. Кызыл-даван өөренип кирзе-даа, школаны ол хромсаяктырлыг дооскан. Школачы тургаш-ла,

«Сылдысчыгаш» солунга шүлүктөрүн парладып эгелээн. Шүлүктү чаңгыс бижир, катап-катап эдип чазап-даа турбас. «Чойганмаа» деп шүлүглелинден эгелээш, бүгү шүлүктөрүн ол шээжи билер чорду.

Монгуш Доржу 1960 чылда Хан-дагайты ортумак школазын дооскаш, Өвүрнүн комсомол райкомунун ийги секретарына ажылдаш, улаштыр Москвада ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң чанында М.Горький аттыг литература институтун дооскан. Чогаалчылар, драматургтар, очулдурукчулар белеткээр делегей чергелиг дээди өөрөдиге черин дооскан баштайгы тыва кижжи ол. Профессионал литераторнун дипломун туткан баштайгы тыва шүлүктүчүс база ол.

Чогаалчының кадайы Ондар кызы монгуштар уктуг Ольга Монгушова Базыр-оол ырлаар, танцылаар талантылыг, кончуг чараш кыс турган. Ховар чараш Өвүр кызы Ольгазынга ол мындыг одуругларны тураскааткан:

Башкы хары чагза чагзын, Бары-чогу меңээ дөмей. Баштак кыстың аржылыын-даа Маңганалдыр дүжүп турзун. Чүгле чаңгыс шак ол кыстың Чүрээндиве шоглавазын. Чараш, кызыл чечэм ында Сагланнадыр өзүп турар.

Бо өг-бүлениң улуг оглу журналист, амгы үеде Чазакта парлалга албанында ажылдап турар. Бичи оглу Муса — дээди эртемниг башкы. Ол Хандагайты ортумак школазында башкылап турар. Ийи оглун

шүлүүнге ол мынчаар бижээн: Доруккалак эзирлер дег, Ийи оглум өскүжеге, Долбанналган чаактарын Изиди ошпак чоруур дээн мен. Ынакшыл темазын Монгуш

Доржу чогаалдарында чараш-ла кылдыр бижип каан ийин. Ону, шынап-ла, Тываның Есенини деп адап болур. Тывага новелланы бир-ле дугаар «эккелген» кижжи Монгуш Доржу дизимзе, частырыг болбас. Чуртталгазының иштинде ол 50 хире новеллаларны бижээн. Оларның кол темазы ынакшыл-даа болза, аңаа сылдап, кижилерниң частырыгларын, ажыл-агыйга база амыдыралга туруш чогуң көргүзүп, чагыг-сүмелиг, өртек чок үнелиг кылдыр бижээн.

Монгуш Баянович Доржу кончуг шыырак очулдурукчу чораан. А.Кокышевтин, В.Липатовтун, Мустай Каримниң, С.Есенинниң, Д.Кугульдиновтун чогаалдарын очулдуруп, оларны тыва номчукчуга таныштырган. Кандыг-бир чогаалды очулдурууда, ону «үш катап номчуп алыр мен» деп чугаалаар кижжи. Оон чогаалдарының очулгалары «Смена», «Сибирские огни» сеткүүлдерге, «Поэзия», «Меридиан» альманахтарга үнгүлээн. М.Б.Доржу — Сергей Пюрбю аттыг литература шаңналының лауреады.

М.Горький аттыг литература институтун тывалардан бир дугаар дооскаш кээрге, чамдык чогаалчыларывыс аңаа доора чудук бооп, моральдыг сагыш-сеткил кударалынче албадап турганнар. Тываның

дээржилери салым-чаяанның кижилерге кам чок чорааны дыка-ла хомуданчыг. 1950 чылдарда С.Б.Пюрбюну канчалчык. Оон талантындан сезингеш, ону ажып аарын бодап, шөлүп, репрессиялаан. А сөөлүндө шүлүктү Монгуш Доржуну ол орукче чорутту. Аштап-суксап, доңуп-дожап-даа чорааш, черле ундаравас кижжи, чүгле 1988 чылда эдип чазаар күш-ажыл лагеринче чорудар кижжи саны чедишпеске, ону чирик дуглап чорудупканынга канчаар-даа аажок хомудаан. Ол берге үезинде бо шүлүктү бижээни-ле боор.

СОРБУ

Красноярск. Январь соогу. Кышкы дүнүн узун болду. Сагыжымны саймааратты, Сакпаам алдын ажыңнатты.

Бодап, сактып ораарымга, Бораанныг хат кылыктанып, Кара баарым көгүн безин Хаарып, чылгап турганзыг-дыр.

Чежемейниң дошкун-даа бол, Черден шуурган аязы бээр. Баарымга арткан сорбу Бажым алыр чадапас боор.

Өвүр черден ырлап үнгеш, Тывазының төөгүзүндө кажан-даа хоорулбас, балалбас, уттундурбас исти — кайгамчык чогаалдарны арттырган Монгуш Баянович Доржунун чырык омур-хевиринге мөгөйип чоруур мен.

Мадон МОНГУШ.

Кызыл кожуун. Каа-Хем суур.

Эскериг

БАШТАЙГЫ ХАРААЧЫГАЙЛАР — АВТОБУСТАР

Кырган-ава-биле чаа ак автобустан бүдүн дуртувус-биле чоргаар үнүп келдивис! Почтага!

— Чүү кылдынып турар болдур, эки талаже болуп турар — деп, кырган-ава хүлүмзүрээш, чугаалаарга, сооктан чүве ийик бе, азы сагыш-сеткилиниң көдүрлүүшкүнүндө чүве ийик бе, карактары чашталып, өл апарды.

Бис, тывалар: орус, хакас, хемчик, урянхай хамаанчок, алызындан биче сеткилдиг: хөй хоозун чугаалар, митингилер кылыр хөңүвүс чок, бердингенивисти алгырып бадиткап чорбас, бир-ле кижини мегелеп мактапас бис. Ынчалза-даа автобуска олуруп чыткан, оон дүшкөн кижжи бүрүз сеткили ханганын карактары-биле: «Ам черле чедингенивис ол-дур» деп чугаалап, арын-шырайында өөрүшкүзү-биле көргүзүп турду.

Мен база иштимде: «Мээң түрегделим төнгөн» деп Кызылдың эки талазынче өскерлип турарыңа көргөш, амырал турдум. Шынын чугаалаар мен, мен дешкилеп халчып турар, мээң нервилеримни чигген «Газельдерже» шөлзөн көрүп шыдапас мен. Меңээ, аарыг, аскак кижиге, ынаар кирери болгаш оон үнери дыка берге турган. Бир талаже чоруурда, 12 рубль төлөп кээримге, айда муң ажа бээр турду.

Ам... алгыч чүвүрүмнүн кармаанындан проездной биледими уштуп, бистин пассажирлер АТП-зиниң кайы-даа автобузунга халас чоруур мен. Автобустун кондуктору чазык шырайлыг аныяк херээжен: «Удавас база 19 чаа автобус алыр бис» дээш хүлүмзүрүп кагды.

«Эки-дир! Ынчал кээрге, ам база 19 чолаачы эр, 19 аныяк кыстар ажылга чедир-дир. Кижжи күш-ажыл кылгаш бодун кижжи мен деп медеэрээр болгай» деп боданмышлаан, эрги тыва чугааны сактып келдим.

Арат кижжи дээди чагырыкчының өөнге тейлеп олурда, оозу үнүп келгеш: «Хүндүлүг арат, хүрээге барып тейленер, бо күрүне албан чери-дир» дээн. Арат тургаш: «Мээң чүдүлгө хергелелдеримни боттандыраарыңа шаптыктавайн көрүнер. Бир эвес күрүнең албан чери багай турган болза, мен аңаа кайын тейлээр ийик мен!»

Кызыл хоорайның чурттакчызы бүрүзү, ол арат ышкаш, бисте улуг өскерлишкinner чоруп турар деп билип турар... А автобустар дээрге баштайгы хараачыгайлар-дыр. Олар бистерни дыка өөртүп турарлар.

Игорь ИРГИТ,
чогаалчы.

ДЕЛЕГЕЙНИҢ БИРГИ ЧЕРИ ДЭЭШ

АРГЕНТИНА. Аргентинаның найысылалынга караа көрбөс улустун аразынга футболга делегейиниң бирги чери дээш маргылдааны эрттирген. Аңаа 20 ажыг чурттар боттарының командаларын кириштиргениниң түңнелинде, маргылдаа езулуг-ла көрүштүг болгаш чидиг болган. Маргылдааның негелдези-биле, киржикчи кижжи шуут чүнү-даа көрбөс турар ужурулуг, ынчангаш бичи-ле чырык көрүп турар кижиниң караан тускай пөс-биле дуй шарыыр.

Судьяларның болгаш көрүкчүлөргө саналы-биле, караа көрбөс кижилер кулаа-биле, зыт-кежи-биле, сагыш-сеткили-биле бөмбүктү тып, ону теп турары аңаа улуг футболдун мастерлеринден дудак чок. Көрүкчүлер команда дээш «аарып турар» үезинде ойнакчылар караа көрбөс дээрзин шуут утуп алыр болган.

Түннел оюнда, база-ла улуг спортта ышкаш, Аргентина биле Бразилияның командалары ужурашкан, аңаа маргылдааның ээлери тилээш, делегей чемпионнары болганнар.

Төп парлалгадан.

Чагаалар аразындан

ЧАГЫДЫЛГАНЫ УЗАТКАН БОЛЗА...

1952 чыл. Соңгу, мурнуу Кореяның аразында дайын чоруп турган үе. Агаар тулчушкунунга соңгу Кореяның шериглери дайынның каш самоледун дүжүр атканын дең чырынга ада-иевис номчуп турарын дыка эки сактыр мен. Ол чылдан эгелеп «Шын» солуну хөлчөк сонугаар, номчуур апарган мен, номнар номчуурунга хандыкшылым база күштелген.

1970 чылдарда Баян-Талага суму секретарьлап ажилдап тургаш, «Шын» солунга бижикчилеп эгелзэн мен. Ынчан «Шын» солунуң ажилдакчылары көдээ амыдыралдың медээлерин чырыдып

турар кижилерге «көдээ бижикчи» деп документ тыпсып бээр чүве. Мен ындыг документилог турдум. «Шын» солунга оон эгелзэш-ле, материалдарымны парладып, доктаамал бижикчизи болуп, бо хүнге чедир номчукчузу болган мен.

«Шын» солун тыва парлаганың эң-не хоочуну, ол келир чылын 85 харлаар. Келир чылын Тыва Республиканың чурттакчыларынга эң-не онзагай чыл болур. Көдээ ажил-агыда болгаш өске-даа адырларга чаа-чаа чаарткычы, чогадыкчы бүдүрүлгелер тургустунуп сайзыраар, ылаңгыя демир-орук тудуу эгелзээр. Ол ышкаш соңгулдалар база болуп эртер. Чаңгыс сөс-биле, бо бүгү болушкуннарның дугайында «Шын» солундан номчуп

таныжар бис.

Чоокта чаа көдээде номчукчулар-биле ужурашкыладым. Чагыдылга декабрьның баштайгы он хонуунда төнер, а пенсия үлгези 20-ден эгелзээр. Ынчангаш чагыдылганы ам-даа узатса кандыг ирги деп диледилер. Ол дилегни өөренип көрзе кандыг ирги?

Санныг каш хонук арты, сагыш-сеткиливисти хандыр үлжир, чарылбазывыс солунуң чагыдып ап, номчуулуңар, чонум. Ынчангаш «Шын» солуну кижги бүрүзү чагыдып алырынче далажыңар!

Сарыг-оол САНЧЫ,
«Шынның» хоочун бижикчизи, чагыдыкчызы.

Культура амыдыралы

«УРАН ЧҮҮЛҮМ—ЫНАКШЫЛЫМ»

Декабрьның эге неделясында найысылал Кызылга культура хемчеглери хөй болган.

Декабрь 3-те С.Пюрбю аттыг Улусчу чогадылга бажыңыга В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының аныяк артизи Олимпиада Чавыралдың «Уран чүүлүм—ынакшылым» деп концерти болган. Санкт-Петербургтун театр академиязының доозукчузу аныяк артист бо бир дугаар улуг концерти-дир. Ынчангаш көрүкчүлөр-даа арбын болган. Театр академиязын кызыл диплом-биле доосканы таварылга эвес дээрзин Олимпиада Чавырал ол кезээ бадыйтаан. Ол чүгүле ши артизи эвес, а ырлар, танцылаар болгаш көрүкчүлери хөгледип, каттыртып шыдаар салым-чаянныын көргүскөн.

Уран чүүлге сонургалы Олимпиада школачы турда-ла илереп келген. Артист болур күзелинче оон кокпа оруу республикада чылдың-на эртип турар уругларның «Хамнаарак» ыры мөөрейинден эгелзэн. Эң баштай аңаа киришкеш, Олимпиада ийги чери ээлзэн. Тура-соруктуг бичии уруг тилелгеже чүткүлдүүн көргүзүп, дараа-зында чылын «Хамнааракка» киришкеш, тилекчи болган.

Салган сорулгазын чедип алып изиг күзели-биле дээди өөредилге черин кызыл диплом-биле доосканы ол. А амыдыралда Олимпиада Чавырал кайгамчык чазык-чаагай, кезээде карактарында оттар чайнап, хүлүмзүрүп чоруур, хөглүг. Артист болур күзелин чедип алган кыстың уран чүүлге ынакшылы амыдыралчы оруун чырыдып чорууру чугаажок. Тыва көрүкчү бо аныяк артисти эки билер, таныыр апарган. Сөөлгү чылдарда ол ылаңгыя оюн-баштак, каттырынчыг омур-хевирлерни сценага чедиш-кинниг ойнап, көрүкчүлериң со-

нуургалын чаалап алган.

Аныяк, чараш кыстың хууда амыдырал-чуртталгазын көрүкчүлөр билип алыксап чорууру билдингир. Олимпиада өг-бүлелиг. Олар ам ийи чараш кыстыг.

Уран чүүлге ынакшылы ону улам чалгынналдырзын деп йөрзеп каалыңар.

«АЖЫГ КАПУСТА-3»

Тываның В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының артистери көрүкчүлериң оюн-баштак көргүзүлгелериг концертери-биле өөртүп турарын билер бис.

Бо сезонда олар «Ажыг капуста-1, 2» деп концерттерин бараалгаткан. А декабрь 6-да филармонияның концерт залында олар «Ажыг капуста-3» деп оюн-көргүзүүн бараалгаткан. Тываның Улустун артизи, Россияның алдарлыг артизи, режиссер Алексей Ооржак кризистин нарын үелерин канчап ажып, чурттап эртеринге тураскааткан «ажык кичээли»-дир дээрзин концертти көрүп ора, билип кагдывыс. Кризиске хамаарыштыр боттарының бодалдарын артистери-вис сценага көргүспүшаан, арбын чонга арга-сүмезин каткан. Ылаңгыя Тываның Улустун артизи Станислав Ирилдин, Тываның алдарлыг артизи Луиза Мортай-оолдун «аравыста тыпчырда, ачылыг-ла телефон» дугайында, Леонид Каң-оолдун «Кризистен канчап үнүп алырының дугайында ийи-ле хонук дургузунда чогадып эккелгени сүмелери», Саяна биле Олег Саттарның өг-бүлезиниң оюн-баштаа. Аныяк артист Мерген Хомушкунун «дүмаларының кудазынга монологу» база аныяк артистериниң россияжи эстрада артистериниң ыраажыларынга пародиялары улуг сонуургалды болдуруп, көрүкчүлериң кара баарын кадыр каттырткан.

Амыдыралдың шиитпирлээри

берге айтырылганы сеткил-сагыжывысты дүвүредип чоруур бо үе-де театр артистериниң оюн-баштак концерти езулуг кандыг-даа эмден артык эм болуп, сеткил-сагыштарны сергедип өөртүр-дүр.

«ЫНАК ЫРЛАРЫМНЫ СИЛЕРГЕ»

Тыва Республиканың алдарлыг артизи Борбак-оол Салчак декабрь 6-да көрүкчүлериңе «Ынак ырларымны силерге» деп концертин бараалгаткан.

Аңаа аныяк ыраажы «Авай», «Дүнеки Шагаан-Арыг» дээн ышкаш чонда тарай берген ырларын-дан аңгыда, бодунун чажындан-на, школачы чылдарындан-на чараш-шынып, ырлаксап чораан ырларын кириген. Ынчангаш магадап, дыннап чораан артистериниң ырларын ырлаксап чораан күзелин боттандырып, сценага боду ырлаар аргалыг болганы ол.

«Сцена деп «күрүңеже» үнүп келгеш, бир дугаар ырлаан ырымны ырлап берейн» дээш, аныяктар ортузунда шагда-ла алгаан «Сылдыстар» деп ырыны ол ындынналдыр бадырды. Аныяк ыраажы чогадыкчы дилээшкенин соксаш кынмай ажилдап чоруурун билер бис. Чоокта чаа Борбак-оол Салчак «Ийи сылдыс» (ТР-ниң алдарлыг артизи О.Сарыгларны) төлөвилелге киржип, аңаа «Тыва» КТРК-ның ажилдакчызы Чечек Бирлей-биле киришкен. Ол ырызын иелээ бо концертке база ырлашты.

Борбак-оол Салчактың салым-чаяннының хүнден хүнге өзүп ора-рының херчилери болдувус. Ол кезээ артиске эш-өөрү улуг деткимчени көргүзүп, кады сценаже үнүп, чыгылып келген чонунга бараан болган. Ол дээрже ат-сураглыг «Алаш» бөлүү, ыраажылар Станислав Ирил, Омак Ооржак, Сайдаш Монгуш, Долума Чымбалак, Олимпиада Чавырал болгаш өскелер-даа.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

КУРАГИНОДАН ААЛЧЫЛАР

Декабрь 10-11 хүннеринде бистиң республикага солун аалчылар келир. Красноярск крайның Курагино районунуң культура хүннери Кызылга болуп эртер. Ынчангаш ниитизи-биле чүс ажыг уран чүүлдүң кижилери кээр.

Курагино районунуң культура администрациязы культура талазы-биле крайда чарлаттыг мөөрейге киришкеш, 100 муң рубльдин грантызын ойнап алган. Ынчангаш «Кызыл – Курагино: чогадылга болгаш найыралдың оруу» деп төлөвилел Кызыл – Курагино демир-орук тудуунун ачызында ты-вылган. Төлөвилелдин кол-ла сорулгазы—чогадыкчы чоок-кавы чоннарның кады ажилдажылгазы, чоокшулажылгазы болгаш езу-чаңчылдарын билчири. Ынчангаш ойнап алган грантызының акшазы-биле курагинчилер аалдап кээр, ола грантының күсели-биле Тываның

чогадыкчы делегациязы Курагиноже келир чылдың январь айда чалаттырган.

Курагинодан эң-не шыырак дээн чогадыкчы коллективтер кээп оюнун бараалгадыр. Оларның аразында Россияда ат-сураа билдингир апарган «Настроение» ыры-хөгжүм ансамбли, «Горлинка», «Ирбинка» аас чогаал ансамбли, «Ридарики» үлгерлиг танцы ансамбли, «Детство» эстрада ансамбли, «Витражи» эстрада-цирк бөлүү болгаш ус-шеверлерниң холдан кылган чүүлдериниң делгелгесадыы болур.

Бистиң корр.

ӨЛҮКТҮ САДЫП АП ТУРАР

«Саяны-М» кызыгаарлаттыг харысалгалыг акционерлиг ниитилел өлүктү дараазында адреске садып ап турар: Каменистая кудумчузу, 15. Тел. 8-9232656220.

Харылзаа, информация технологияларының болгаш массалыг коммуникациялар адырында (Роскомхайгаарал) федералдыг албан чериниң Тыва Республика талазы-биле эргелели

Хамаатыларның дугайында хууда дыңнадыглар-биле ажилдап турар күрүнениң, муниципалдыг, юридиктиг албан черлериниң азы хууда кижилерниң кичээнгеинге дыңнадып тур:

Хамаатыларның хууда дыңнадыгларын камгалаар ажил-чорудулганы күүседир сорулга-биле ТР-де Роскомхайгаарал эргелели хамаатыларның дугайында хууда дыңнадыглар-биле ажилдап турар операторларның даңзызын тургузуп турар. Аңаа хамаарыштыр хамаатыларның дугайында хууда дыңнадыглар-биле ажилдаарын организаастап турар болгаш (азы) ажилдап турар күрүнениң, муниципалдыг органнарынга, юридиктиг албан черлеринге болгаш хууда кижилерге, хамаатыларның дугайында дыңнадыглар-биле ажилдаарының бетинде, ТР-де Роскомхайгаарал эргелелинче баш удур дыңнадыгны (2006 чылдың июль 27-де үнген «Хууда дыңнадыглар дугайында» №152-ФХ федералдыг хоойлунуң 22 дугаар чүүлүнүн 1-ги кезээнге дүүштүр) чорударын сүмелеп тур.

Дыңнадыгның хевирин болгаш ону канчаар долдурарының дугайында сүмени Роскомхайгаарал эргелелинден ап болур, база ол ышкаш Хамаатыларның хууда дыңнадыглар порталынга (<http://pd.rsoc.ru/operators-registry/notification/>) интерактивтиг хевирин долдуруп болур. Оператор кижиниң портал дамчыштыр чоруткан интерактивтиг дыңнады ТР-де Роскомхайгаарал эргелелинче келгенде, порталдан саазынче чара парлаан болгаш аңаа хол үжүүн салганының соонда, дыңнадыг-биле ажил-чорудулга эгелзээр.

Бижимел хевир-биле дыңнадыгны Роскомхайгаарал эргелелинче дараазында адресче чорудар: **Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, 156 дугаар бажың, а/я 53, 201 кабинет, консультация алып тел. 2-28-06.**

2008 чылдың январь 1-ден эгелеп дыңнадыг чокка ажилдап турар хамаатыларның дугайында хууда дыңнадыглар-биле моон соңгаар ажилдаар сорулгалыг күрүнениң, муниципалдыг органнар, юридиктиг албан черлери азы хууда кижилер ажилдаар эргези чок. Ол ышкаш «Хамаатыларның дугайында хууда дыңнадыглар» ФХ-ниң 24 дугаар чүүлүнге дүүштүр, федералдыг хоойлунуң негелделерин хажыткан кижилер болгаш албан черлери хамааты, кеземче, административтиг, сагылга-чурум болгаш Россия Федерациязының эрге-хоойлузу-биле көрдүнгөн өске-даа харысалгага онаажыр.

ШЫН Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, очулга — 2-03-87, көдээ ажил-агы, чагаа — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8350. Чагыг 144. Номери парлагже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан.

(Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.